

Vilim Ribić

PREGLED EKONOMSKE LITERATURE
NA OSNOVI TEORETSKIH, KONCEPCIJSKIH
I KONKRETIZACIJSKIH PROBLEMA
PRIVREDNE ZBILJE
(Razdoblje centralističko-administrativnog
rukovođenja privredom)

Pregled ekonomske literature na osnovi teoretskih, konceptijskih i konkretizacijskih problema privredne zbilje (Razdoblje centralističko-administrativnog rukovođenja privredom)

VILIM RIBIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

I. UVOD

U projektu »Društveno-ekonomski razvoj Hrvatske u poslijeratnom periodu« prvi je značajniji period, koji čini zaokružen ekonomsko-historijski interval i zahtijeva (ukoliko pristupamo problematici vremenskim slijedom) znanstvenu obradu prije svih ostalih, razdoblje tzv. centralističko-administrativnog upravljanja privredom od 1945. do 1950. godine.

Ovaj je rad pokušaj da se osvrtnjem na onovremenu ekonomsku literaturu progovori o svim relevantnim *sadržajima* ekonomije centralističko-administrativnog planiranja u FNRJ i o samoj *literaturi* iz rakursa povijesti ekonomske misli. Koncentracija samo na aktualnu literaturu iz toga perioda prva je etapa istraživačkog puta čiji je cilj kompletan uvid u razvoj jugoslavenske ekonomske misli od rata do danas. Tekstovi iz toga perioda omogućuju vlastite percepcije stanja duha na području ekonomije, a s obzirom na sveobuhvatan karakter vladajuće ideologije, također, i uvid u ostale aspekte društvenog zbivanja. Tako su izbjegnute brojne reinterpretacije kojih validnost treba ocijeniti u drugoj etapi istraživanja još jednim problematiziranjem bitnih momenata privrednog života od 1945. do 1950, a na osnovi komparacije vlastitog istraživanja s rezultatima drugih autora; mogućnosti da se taj vremenski interval razvoja jugoslavenskoga privrednog bića sagleda razvojno na temelju istraživanja realnih ekonomskih tokova.

Također u istom istraživačkom kontekstu, u ovom su radu akcentirani tekstovi koji, moglo bi se reći, nose attribute teorijskih, ideoloških, konceptijskih, programatskih i polit-ekonomskih radova. Osim želje da se istraživanje uklapa u proučavanje procesa deideologizacije¹ i heterogenizacije jugoslavenske ekonomske misli, još jedan razlog djelovao je na takvu orijentaciju. Naime, u literaturi, kao što se vidi na narednim stranicama, nema gotovo ni jedan znanstveni rad. Neki autori kreću se na granici kvalitetnoga polit-ekonomskog

¹ Deideologizacija jugoslavenske ekonomske misli predstavlja mi radnu hipotezu za daljnje istraživanje. Alternativna hipoteza glasi: demonoideologizacija.

pristupa, ali s obzirom na potrebu apologije i ti su radovi opterećeni htijenjem dokazivanja ispravnosti praktično-političkih poteza. Uslijed toga oni ne udovoljavaju adekvatnim metodološkim zahtjevima. Međutim radova koji bi bili zaista *znanstvena* analiza realnih kretanja, ili barem koji bi predstavljali takav pokušaj, uopće nema. Ta, danas gotovo neshvatljiva, činjenica determinirala je karakter ovog teksta. Zapravo, neznanstvenih analiza realnih kretanja bilo je; međutim, u klimi sveopće apologije ne ostavljaju dojam uvjerljivosti, naročito kada su često korištene da potkrijepe političku platformu, od koje se već u narednom periodu odustalo. Osim toga, takve funkcionalno-politički obojene analize imaju još dvije osobine: jednostrane su kada su i istinite, a u toj jednostranosti pretežno tretiraju kvantitativne aspekte privredivanja.

Iz toga slijedi zaključak da autoru, ukoliko poduzme istraživački rad na empirijskim kretanjima, predstoji oslanjanje na druge izvore ili kasniju znanstvenu literaturu.

U svrhe istraživanja ekonomske misli navedena literatura sasvim je dostatna i potpuno reprezentativna. Ona oslikava poglede onih suvremenika koji su u bitnome određivali pravce i tokove ekonomskog sistema. Radovi naših najviših rukovodilaca upućuju na izraženu predominaciju doktrinarno-teorijskog nad ekonomskim realitetom. Radovi ostalih autora monotoni su kompilacijski pristupi. U tome nisu izuzetak čak ni autori koji su kasnije stekli repute priznatih ekonomista.

Zbog toga prikaz literature započinjem teorijsko-konceptijskim radovima koji tretiraju smisao socijalističke ekonomije, njezine zakonitosti i kretanje u cjelini. Većina je tih radova polit-ekonomska, budući da je politička ekonomija tretirana kao osnovna društvena znanost. Koliki je utjecaj sovjetske škole vidi se po mnogobrojnosti prijevoda sovjetske literature. Poljoprivrednu i industrijsku problematiku prikazujem gradirajući sadržaj iz teorijskih razina do empirijskog nivoa. Planiranje kao «osnovni zakon socijalističke ekonomije» sa svojom operativnom razradom posebno je značajan predmet obrade naših autora. Isto se odnosi i na financijski sistem u kojem dolazi do značajnijih historijskih novuma.

Razmatrana literatura obuhvaća nešto dulje razdoblje, do 1952, nego što traje etastički period upravljanja privredom, budući da su u nekim segmentima principi takvoga reguliranja ekonomije zadržani i poslije donošenja «Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva».

To je period u kojem je centralizam empirijski, a konceptijski osobito, pretežna metoda upravljanja i organiziranja društvenog i ekonomskog života, i stoga se ovaj pregled literature u teritorijalnom smislu nije mogao odnositi samo na NR Hrvatsku. Naime, broj i značaj radova koji se bave samo privrednom zbiljom Hrvatske sasvim je minoran. Možemo reći da zato potpuno vrijedi tvrdnja: svi sadržaji, koncepcije, programi, planovi, zakoni itd., koji se odnose na jugoslavensko privredno biće, odnose se i na hrvatsku ekonomiju.² Ipak, da se ne bih udaljavao od projekta nisam razmatrao, bez vidljivije potrebe, djela koja tretiraju specifičnu problematiku neke druge jugoslavenske regije.

² Vidi II kongres KPH i referat *Dušana Brkića* «Izveštaj o izgradnji narodne vlasti i socijalističke privrede u NR Hrvatskoj».

II. LITERATURA

1. *Teorijskokoncepcijski pristup cjelini privrednog bića i konkretizacija u našoj praksi*

A. Socijalističke ekonomske zakonitosti

Ako organizacija nekoga društvenog života počiva na stanovitoj teleološkoj doktrini, tada svaki potez praktične konkretizacije zahtijeva uporište, ne u porukama realiteta, već u trasiranoj misli. U marksizmu, usvojenom kao doktrina (a u vremenu o kojem govorimo drukčije i nije mogao biti shvaćen), telos predstavlja komunističko društvo. Do toga cilja vode nas novi putevi, empirijski doduše neverificirani, ali zato ustanovljeni logičko-kritičkom negacijom starih. I što je veća naša volja, a što je manje iskustva s nezgodnom prirodom empirijskog otpora, sigurnije su naše dogmatske konzultacije s naputkom budućnosti i manihejski obračuni sa svim teorijama koje se drže samo površnog realiteta ne shvaćajući dubinu naše historijsko-razvojno-teorijske cjelovitosti. Rezultat: citatologija u svim dimenzijama društvenog života; autoriteti³ u svim svojim relevantnim pa i irrelevantnim analizama kao krajnji spas za nedoumice našeg vremena.

Upravo to dogodilo se s političkom ekonomijom u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji do 1950 (pa i poslije). Marxov Kapital, kao britka anatomija kapitalizma, služio je za teoretska razračunavanja sa školama onoga što ne valja. Lenjin i Staljin, uspostavljajući novi društveni sustav, još su nam nešto rekli o socijalizmu, uglavnom generalizirajući svoje pragmatične strategije. Bataljoni njihovih sovjetskih epigona marljivo to ponavljaju. A kada su i čitave zemlje epigoni, onda osnovna društvena znanost, kako je politička ekonomija tretirana, ostaje nerazvijena znanost upravo onako kako je stanje ekonomske teorije još 1946. godine kritizirao ondašnji direktor Instituta ekonomskih nauka SSSR-a Ostrovitjanov:⁴ »Mnogi ekonomisti napuštaju analizu proturječnosti iz straha da se ne učini greška.« Kada je tako, kako tek onda izgleda praksa, ako takva politička ekonomija socijalizma ima »praktičan značaj, ako »ona je rukovodstvo za akciju u čitavoj mnogostranoj privrednoj djelatnosti sovjetskog naroda.«⁵ Ili kakvu osnovu za analizu socijalnih i klasnih struktura pruža takva politička ekonomija, premda se prihvaća njezina definicija koja zna da je to »nauka o razvitku društveno-produkcionih, tj. ekonomskih odnosa među ljudima.«⁶ U Jugoslaviji, u nedostatku vlastitih polit-ekonomista neposredno poslije rata, prevedeni su mnogi sovjetski autori koji su na popularan i didaktičan način izlagali takvu političku ekonomiju. Pa su se u rukama naših ljudi našli i Ostrovitjanov koji zahtijeva analizu proturječnosti u socijalizmu, kao i Leontjev koji piše »politička ekonomija socijalizma[...] ima posla s produkcionim odnosima socijalističkog društva, koji se nalaze u potpunom skladu s karakterom proizvodnih snaga.«⁷ Jer tu proturječnost definitivno ukida država.

³ Marx, Lenjin, Staljin.

⁴ Brnčić, J. Politička ekonomija socijalizma i zakon vrijednosti, *Ekonomski pregled*, I, br. 1, 13, Zagreb 1950.

⁵ Leontjev A., Predmet i metod političke ekonomije, 36, Beograd—Zagreb 1946.

⁶ Isto, 27.

⁷ Isto, 36.

Sovjetski autori uglavnom obrazlažu, argumentiraju i uvjeravaju citatološkom metodom u ispravnost Lenjinovih i Staljinovih odgovora na prvotne dileme socijalističke teorije: djeluje li u socijalizmu zakon vrijednosti, što za nj znači plan, kakva je uloga države, uloga novca i robe, što je s ostalim ekonomskim zakonima u novom društvu itd.

Iako je bilo sovjetskih autora ranih 20-ih godina koji su negirali postojanje zakona vrijednosti u socijalističkim uvjetima sovjetske privrede, svi su autori definitivno usvojili stajalište da »zakon vrijednosti u socijalističkom društvu djeluje u preobraženom obliku. On dobiva drugi sadržaj i oblik. To nije zakon koji djeluje stihijski već zakon koji društvo prihvaća svijesno i koristi se njime kao instrumentom socijalističke privrede«. ⁸ »Preobraženi oblik zakona vrijednosti« govori o samovolji države da robama određuje cijene mimo vrijednosti, mimo društveno potrebnog rada uloženog u određeni predmet rada. To nasilje nad zakonom vrijednosti i pervertiranost cjenovnih relacija objašnjava se sprečavanjem da se ispolji stihijnost djelovanja toga zakona onako kako se to događa u kapitalizmu. Stoga zahvaljujući socijalističkoj državi i planiranju zakon vrijednosti »djeluje kao spoznana nužnost«. ⁹ On ne djeluje kao slijepa i nesvjesna prinuda već je pod utjecajem ljudske volje. ¹⁰ Sovjetski teoretičari nisu objasnili, ipak, u čemu se sastoji preobraženi oblik zakona vrijednosti, kaže naš ekonomist Josip Brnčić 1950. godine. ¹¹ Doduše ni on nije to objasnio, a također ni Jakov Sirotković ¹² koji izlaže, s obzirom na događaje oko Informbiroa, tezu da politička ekonomija raznih zemalja ne može biti identična. To je i klasicima bilo jasno (npr., govoreći o američkom i engleskom zemljoposjedu), ali je za sovjetsku polit-ekonomsku školu predstavljalo herezu. U didaktičkoj varijanti uz obradu i ostalih tema političke ekonomije, Sirotković je dao jedan informativni rad o proširenoj reprodukciji u prijelaznom periodu. Od naših autora važan je još i stav Borisa Kidriča: »Zakon vrijednosti u našem privrednom sistemu svakako postoji i aktivno djeluje, ali on je prestao da bude osnovni zakon društveno-ekonomskog razvitka.« ¹³

Sada je planiranje osnovni zakon socijalističke ekonomije. U tome se slažu listom svi autori. Da je plan nužnost svih privreda modernog svijeta nesumnjivo je, međutim je li opravdano tretirati ga kao zakonitost već može biti sporno, pogotovo kao osnovnu zakonitost, onako i onoliko kako je i koliko to prihvaćeno u ondašnjim privredama narodne demokracije pa i Jugoslavije. To ide do, doduše, nepotpunog ali ipak pretjeranog gušenja ostalih ekonomskih zakona. A dijela konzekvenci potiranja ekonomskih mehanizama bio je svjestan i Kidrič već 1950. godine (unatoč u prošlom pasusu citiranoj rečenici iz 1949. godine): »Koliko god [...] državni socijalizam pokušavao da guši te zakonitosti one se osvetnički pojavljuju u narušavanju kvalitete, asorti-

⁸ *Kozlov, G. A.*, Lenjin i Staljin — tvorci političke ekonomije socijalizma, 27 i 28, Zagreb 1948.

⁹ *Ostrovitjanov K. V.*, Socijalističko planiranje i zakon vrijednosti, 24, Zagreb 1948.

¹⁰ *Ostrovitjanov*, n. dj., 24, i *Leontjev*, n. dj., 39.

¹¹ *Brnčić J.*, n. dj., 22.

¹² *Sirotković J.*, O prelaznom periodu i o proširenoj reprodukciji u prelaznom periodu, *Ekonomski pregled*, 1, 2, 137—157, Zagreb 1950.

¹³ *Kidrič B.*, Karakter robnonovčanin odnosa u FNRJ, 22, Zagreb 1949.

mana itd.¹⁴ Primjena planiranja svakako je odraz one Leibnizove ideje da prirodom vladamo kada joj se pokoravamo. Nužnosti plana moderne ekonomije moraju se pokoriti, ukoliko zaista ne žele stihijska kretanja čije manifestacije su i krize hiperprodukcije. Međutim, kako je već i Kidrič uočio, ne na račun narušavanja drugih zakonitosti.¹⁵ Tajna je uspješnog privrednog sistema u adekvatno odvganom priznanju svih neizbježnosti. S tog aspekta danas neobično zvuči stav Ostrovitjanova da »državni planovi imaju u SSSR-u snagu ekonomskih zakona razvitka«, te da »izvan politike partije i sovjetske države nemoguća je realizacija ekonomskih zakona socijalizma«. ¹⁶ Tu je pretpostavljena teza da komunistička partija i sovjetska država samim tim što postoje nužno moraju posjedovati spoznaju zakonitosti i djelovati u skladu s njom. Stoga razliku između ekonomskih zakona socijalizma i kapitalizma on vidi u tome što socijalistički zakoni »ispoljavaju svoje djelovanje kao spoznata nužnost koja se svjesno primjenjuje, a ekonomski zakoni kapitalizma kao stihijska neminovnost«. Implicira da je kapitalistička privreda privreda disproporcija dok je socijalistička privreda privreda proporcija. Identično stanovište izlaže i Mijo Mirković.¹⁷ Privrede proporcija razvijaju se, zahvaljujući planu, skladno i ravnomjerno bez unutrašnjih proturječja, dok se privrede disproporcija razvijaju ciklično, da bi se na kraju prestale razvijati. Dušan Čalić¹⁸ piše, citirajući Staljina, da u kapitalizmu nije moguće planiranje jer kapitalisti ne žele punu zaposlenost ni proizvodnju roba potrebnih širokim narodnim masama. Ako su u socijalizmu prisutne disproporcije u razvoju, onda su one odraz subjektivnog faktora, ali one nikako ne mogu narušiti cijelu privredu jer se planiranjem predviđaju *rezerve* s kojima se intervenira.

Ako je sve tako harmonično, pitanje je zašto ipak djeluje zakon vrijednosti. Odgovor Ostrovitjanova: zbog društvene podjele rada i postojanja dva oblika vlasništva. Kidrič tvrdi isto, ali tome dodaje još jedan oblik vlasništva, kao i to da dok god se nagraduje prema radu mora postojati roba koja je sredstvo evidencije i mjerilo cijena — to je novac.¹⁹ U vrlo značajnom tekstu u »Tezama« o ekonomici prijelaznog perioda ukazuje i na pravi smisao svih »novih« zakonitosti sovjetskih teoretičara koje se »sada u stvari razotkrivaju kao obični

¹⁴ Kidrič B., Teze o ekonomici prelaznog perioda, *Komunist* IV, 6, 6, 1950.

¹⁵ Jer bi takvo planiranje bilo analogno pokušaju lansiranja neke letjelice koje uvažava zakon gravitacije, a ne i zakone statike. Plan se, doduše, može tretirati kao osnovni ekonomski zakon, ali samo pod stanovitim negativnim pretpostavkama, tj. ukoliko nam je zbog ideoloških razloga stalo do potiranja ekonomskih zakona više od efekata proizvodnje. Unutar tih pretpostavki plan se zaista iskazuje kao osnovna nužnost i metoda. Ali, ako nam je cilj brzi razvoj proizvodnih snaga, onda je to odredjenje plana kao temeljne zakonitosti nekog društva sasvim dubiozno. Jer neki zakon svoju zakonitost, a naročito svoju temeljnu zakonitost, čovjeku pokazuje posteriorno. On kao nužnost i ponavljajući slijed uzroka i posljedica otkriva se iz realiteta, u kojem je do čovjekovog osvještenja bio skriven. (Još je Heraklit primijetio: »priroda voli da se prikrija.«) Plan u gledištima sovjetske škole, kao temeljni zakon socijalističke ekonomije, zakon je koji apriorno biva otkriven. On je zakon »buduće« prakse. Zasluga je marksizma uputa na njegovu neminovnost, ali kontraproduktivnost sovjetske varijante marksizma nekritička je i potpuno preferirajuća primjena toga zakona u praksi. Naravno, praksa je ta koja verificira istinu neke teorije pa i »količinu« zakonitosti nekog zakona.

¹⁶ Ostrovitjanov K. V., n. dj., 1 i 11.

¹⁷ Mirković M., *Ekonomika agrara FNRJ*, 8, Zagreb 1950.

¹⁸ Čalić D., *Planiranje privrede FNRJ*, 7, Zagreb 1950.

¹⁹ Kidrič B., *Karakter ...*, 21.

monopolizam državno-kapitalističkog karaktera.²⁰ Tako kaže Kidrič u studenom 1950. godine. O sposobnostima teoretske transformacije naših rukovodilaca govori činjenica da je u siječnju 1947. godine baš Kidrič u tekstu »O nekim principijelnim pitanjima naše privrede« najžešće osudio teoriju o državnom kapitalizmu u socijalističkim (etatističkim zapravo) zemljama pa i u Jugoslaviji. Bio je to obračun sa Žujovićem i Hebrangom, doduše tada još neadresiran. Pravu adresu otkrio je na V kongresu KPJ nakon Rezolucije Informbiroa, koju su ta dvojica podržala. I na V kongresu je teoriju o državnom kapitalizmu ocijenio apsurdnom a njezine autore u zemlji trockistima. Također je značajna Kidričeva ocjena iz 1950. godine da socijalistička robna razmjena rađa suprotnosti koje se ogledaju u antiplanskim tendencijama poduzeća, u diskusijama oko plana itd. Te suprotnosti nisu klasni antagonizmi već interesne suprotnosti. A robna proizvodnja i robna razmjena samo su metode socijalističke raspodjele. Socijalističko je poduzeće nasljeđe prošlosti ali u dijalektičkom razvitku, ono je sa socijalističkim oblikom vlasništva negacija kapitalističkog poduzeća.²¹ Iako suprotnosti u socijalizmu postoje, one temeljne koje rezultiraju eksploatacijom čovjeka po čovjeku »socijalistička revolucija ukida — protivrečnost između društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja, protivrečnost između društvene organizacije proizvodnje u fabrici i društvene anarhije u celokupnoj proizvodnji. Prema tome, ona jednovremeno ukida suprotnost između konkretnog i apstraktnog rada, a time i unutrašnju suprotnost robnog oblika — suprotnost između upotrebne vrednosti i vrednosti.«²² I taj će stav biti djelomično revidiran.

U ovom dijelu o stanju političke ekonomije treba spomenuti još nekoliko interesantnih gledišta.

Leontjev smatra Kapital djelom u kojem je sadržano sve relevantno za marksizam prije Lenjina i Staljina. Naravno, ni riječ o Marxovim ranim radovima. Također pojavnosti kojima se socijalističko kretanje društva manifestira, tretira kao zakonitosti: socijalistička industrijalizacija, kolektivizacija poljoprivrede, planska privreda [...].²³

Kolganov u radu »O socijalističkom bogatstvu« objašnjava da je bogatstvo sve ono što je određeno i omeđeno nekom vrstom vlasništva. Pokazateljima argumentira tezu da se standard američkog stanovništva neprestano pogoršava unatoč golemom rastu društvenog bogatstva. To je zbog toga što »kapitalisti ogromnu masu profita troše na svoje izdržavanje a dio za akumulaciju je relativno neznan u narodnom dohotku«. SSSR, međutim, izdvaja na akumulaciju 21% narodnog dohotka.

Rudolf Bičanić pisao je da u kapitalizmu vladajuća klasa ne može voditi politiku na bazi ekonomske znanosti, jer bi sebe samu likvidirala.²⁴ Naivnost ondašnjeg shvaćanja možda najbolje ilustrira stav Vladimira Ružića. On piše da je rentabilnost u kapitalizmu zbog profita, dok u socijalizmu nije primarna ali je važna zbog nivoa cijena i time standarda naših ljudi, pa su zbog toga

²⁰ Kidrič B., *Teze ...*, 8.

²¹ Isto, 2.

²² Kidrič B., *Karakter ...*, 12.

²³ Leontjev A., n. dj., 42.

²⁴ Bičanić R., *Ekonomika FNRJ I*, 21, Zagreb 1951.

»socijalistička poduzeća [...] neposredno (!) zainteresirana o visini stupnja rentabilnosti svoga rada.«²⁵

Od udžbenika političke ekonomije treba spomenuti vrlo kvalitetnu i iscrpnu Istoriju političke ekonomije D. Rozenberga iz 1949. godine koja, međutim, završava već s klasicima marksizma.

B. Aspekti primjene onovremenih ekonomskih koncepcija na cjelinu privrede FNRJ (i još neka koncepcijska pitanja)

Razrušena zemlja, sa 61 mlrd. \$ ratne štete, prema procjeni vlastite komisije, odnosno sa 9 mlrd. \$ (sic!) prema savezničkoj komisiji, od koje štete mogla je računati samo na jednu mlrd. od Njemačke i Italije²⁶, zemlja s uništenim stočnim fondom, razorenom infrastrukturom, desetkovanim stanovništvom, upola smanjenim proizvodnim kapacitetima ... to je slika Jugoslavije 1945. godine. Neposredno nakon rata vladajuća je partija koncentrirala snage u diplomatskom nastojanju da na vanjskom planu i političkim diskreditiranjem iz rata izašlih anemičnih protivnika na unutrašnjem planu održi i očuva mukom i krvlju stečenu vlast. Partija sa silnim nabojem novih rješenja, i s tim nabojem u vezi prepuna vjere i sigurnosti da će njezine koncepcijske solucije dati brzih i mjerljivih efekata u interesu radnog naroda i, dublje, u interesu emancipacije ljudskog bića, takva partija kao istinski magnet za radne mase, animirajući i koncentrirajući motivacijske impulse individua oko općeg interesa, borila se za isključivu prezentnost na političkoj pozornici nove države, jer je eliminacija legalne opozicije bila *conditio sine qua non* provođenja njena programa. U toj je borbi organizacija ekonomije bila manje značajan problem. Težište privrednog života bilo je na obnovi, na organiziranju radne snage. Rezultati su bili više nego impresivni. Željeznički saobraćaj, infrastruktura, prehrana stanovništva dovedeni su na otprilike predratnu razinu u periodu od jedne do najviše dvije godine. To vrijeme čini prvi period centralističko-administrativnog razdoblja, period obnove. Periodizaciju toga razdoblja dao je Kidrič na V kongresu KPJ, a njegovu podjelu koriste i kasniji autori.²⁷ Drugi je period priprema i početak provođenja Petogodišnjeg plana 1947. i 1948. godine. Taj period predstavlja konsolidaciju organizacionih formi privrede s prihvaćanjem Prvog petogodišnjeg plana 28. IV 1947. godine. Datumi su koji omeđuju to razdoblje prva nacionalizacija privatnih privrednih poduzeća, 6. prosinca 1946. godine, i druga nacionalizacija, 29. IV 1948. godine. Potonja je likvidirala privatni sektor u preostalim proizvodnim poduzećima, te bankama, trgovini i saobraćaju. Treći period traje do proglašenja »zakona o samoupravljanju« 1950. godine. U njemu su prisutne dvije tendencije: dogmatska ortodoksija u poljoprivrednoj politici i polagano osvještavanje o pravoj prirodi administrativnog i etatističkog sistema. Period je to nakon Rezolucije Informbiroa i, može se reći, svakako najzlosretnije razdoblje poslijeratne Jugoslavije. Ekonomski blokirana, politički izolirana, vojno alarmirana i zbog toga financijski i akumulativno

²⁵ Ribić V., Novčani i kreditni sistem, 11, Zagreb 1951.

²⁶ Bićanić R., n. dj., 84.

²⁷ Vidi u: — Farkaš V., Ekonomika industrije FNRJ, 79—83, Zagreb 1951.
— II kongres KPH, referat Brkića Dulana, Izvještaj o ..., 195.

— Bićanić R., n. dj., 55—57.

iscrpljena, idejno zbunjena i ne još sasvim definirana, sušom opterećena, kolektivizacijom sela izmaltretirana, zemlja se našla na rubu opstanka a stanovništvo izdržljivosti.

Služeći se literaturom vodećih rukovodilaca i njihovih »naučnih« interpretata, proći ćemo vremenskim slijedom, i problemski, kroz sva tri perioda. Kovač Pavle, u prilično kvalitetnom radu s didaktičkom intonacijom »O razvitku organizacije upravljanja privredom u FNRJ« iz 1951. godine, iscrpno prikazuje organizaciju upravljanja poduzećima te strukturu saveznih i republičkih organa privredne uprave. Još u toku rata, a naročito poslije njega izvršene su mnoge konfiskacije imovine narodnih neprijatelja. Uz sekvestracije i prvu nacionalizaciju, u državnom vlasništvu već godinu dana nakon revolucije našlo se 83% industrije.²⁸ Dakle, eksproprijacijom eksproprijatora formirana je snažna materijalna osnova za izgradnju novih proizvodnih odnosa, odnosno aplikaciju teoretskih koncepcija komunističkog programa. Tako je ta osnova postala socijalistička imovina, ali u državnom vlasništvu, za razliku od zadružnog oblika vlasništva. Njima je suprotstavljena treća, reakcionarna forma vlasništva — privatno vlasništvo. Tadašnja teoretska, i čini se²⁹ marksistička, opozicija, državno vlasništvo kao preovladavajuće u privredi smatra kapitalističkim vlasništvom a cjelokupni sistem državnim kapitalizmom. Ona tvrdi da su svi zakoni u privredi kapitalistički, argumentirajući to postojanjem zakona vrijednosti. Kidrič u tekstu »O nekim principijelnim pitanjima naše privrede« iz 1947. godine, zatim u radu »O osnovnom zakonu o državnim privrednim preduzećima« te u referatima V kongresa KPJ, polemizirajući s takvim shvaćanjima, razlaže da nužnost postojanja zakona vrijednosti slijedi zbog potrebe za međusobnim uspoređivanjem heterogenih uloženi radova u heterogenim proizvodima, jer još nije nastupilo načelo svakome prema potrebama. Da to nije državni kapitalizam, bitan je kriterij razlikovanja postojanje plana (bez stihijnog djelovanja zakona vrijednosti) te narodni karakter vlasti. Klimavost tih argumenata vjerojatno je utjecala na Kidričevu, već spomenutu, transformaciju.³⁰

Dakle, takvom narodnom imovinom narodna vlast počela je upravljati još potkraj rata preko narodnih odbora, a od ožujka 1945. godine preko ministarstava Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije. Poduzeća su imala svoje poslovne ogranke u federalnim jedinicama. Ministarstvo je postavljalo direktora i članove upravnog odbora i oni su upravljali privrednim subjektima. Bio je to period dobivanja najkonkretnijih zadataka od ministarstava, pa Kovač taj sistem privređivanja naziva sistemom proizvodnih zadataka. Za posljednje tromjesečje 1945. godine napravljen je program za cijelu privredu, pa govorimo o sistemu proizvodnih programa. U tom sistemu svi prihodi idu direktno u državnu blagajnu. Karakteristična su bila glomazna poduzeća, koja su organizirala proizvodni proces na teritoriju cijele zemlje. Poslije 30. siječnja 1946, donošenjem novog Ustava, nastupila je reorganizacija i stvorene su glavne i savezne uprave koje su imale biti karika između poduzeća i mini-

²⁸ SSSR-u je trebalo 8 godina za isti postotak zastupljenosti državnog vlasništva; *Bičanić R.*, n. dj., 125.

²⁹ Kažemo »čini se«, jer njezina pozicija nigdje nije javno artikulirana. O njoj znamo samo iz Kidričevih radova i to onoliko koliko Kidrič s njom polemizira.

³⁰ U spomenutim »Tezama ...« Kidrič etatičku degeneraciju u SSSR-u etiketira državnim kapitalizmom i birokratizmom.

starstava, a obuhvaćale su pojedine grane industrije (npr., Glavna uprava na željeznički saobraćaj). Donosile su naredbe i obavezna uputstva za sva poduzeća, bez obzira na to je li riječ o državnim, zadružnim ili privatnim. Obavljale su poslove od nabave sirovina do prodaje robe. Period je to kada je dominacija saveznog sektora bila toliko velika da je utjecaj narodnih odbora minoriziran na distribuciju robe. Godinu 1946. karakterizira postojanje okvirnog plana, kao orijentira za formiranje Prvoga petogodišnjeg plana. Taj jednogodišnji plan nije imao bitne karakteristike plana: pokazatelje o proizvodnosti rada i sniženju troškova proizvodnje.³¹ Da bi pak petogodišnji plan mogao profunkcionirati trebalo je u toku 1946. godine donijeti i izvršiti niz pripremnih mjera.³² Tako su usvojeni propisi o jednoobraznom knjigovodstvu, kalkulaciji i statističkoj službi. Uvedeno je normiranje rada i tehničko normiranje. Zatim je u svibnju 1946. godine donesen zakon o općedržavnom planu i državnim organima za planiranje. U srpnju iste godine izglasan je u Narodnoj skupštini »Osnovni zakon o državnim privrednim poduzećima«. U publiciranom Kidričevom govoru³³ (sa sjednice Saveznog vijeća) obrazložena je nužnost, svrha i karakteristika ovog temeljnog zakona koji je u 1946. godini sigurno najznačajniji akt. Nesklad između organizacionih formi i izmijenjene društveno-ekonomske strukture, odnosno karaktera vlasništva, osnovna je proturječnost u vrijeme prije donošenja Plana. Da bi se otklonile brojne manifestacije te proturječnosti (zastarjelosti u finansijskom sistemu, sistemu cijena, utvrđivanja dobiti i ulozu poduzeća) doneseni su svi ti zakoni i propisi, pa i: Uredba o jedinstvenim cijenama (cijene se određuju na temelju prosječnih cijena proizvodnje ili pune cijene koštanja s dodatkom prosječne dobiti i opće akumulacije), zatim Uredba o određivanju dobiti industrijskih poduzeća; o raspodjeli dobiti; o fondu rukovodstva itd.,³⁴ kao i zakon o zadrugama.

U obrazloženju spomenutog zakona o poduzećima Kidrič govori o karakteru *privrede* na sredini 1946. godine, te svim nelogičnostima njezine organizacije. Struktura cijene bila je proturječna njenoj društveno-ekonomskoj sadržini, jer su je činili ovi elementi: 1. trošak proizvodnje, 2. dobit poduzeća, 3. porez na poslovni promet, 4. dobit veletrgovinskog poduzeća, 5. dobit maloprodaje, 6. razne vrste posrednih poreza. Zbog toga zakon izbacuje dobit veletrgovine jer je društveno koristan rad koji stvara vrijednost samo proizvodni rad. Govoreći o tendencijama u upravljanju privredom kritizira individualnu rentabilnost po svaku cijenu, jer, po Kidriču, isključuje svako sistematsko planiranje cijena. Možemo dodati da je takva konceptijska pozadina uzrok petrificiranja privrednih tokova u administrativnom sistemu, ali i uzrok nefikasnosti (jer pretpostavlja da je korisno imati poduzeća s planskim gubitkom). Također nije bilo usklađeno formiranje akumulacije s planiranjem. Naime, zato porez na promet treba ispostaviti kao osnovno sredstvo socijalističke akumulacije kojoj nije primaran profit ili dobit, već društveno-korisne investicije.³⁵ Porez na promet instrument je reguliranja cijena i ravnoteže

³¹ *Farkaš V.*, n. dj., 82.

³² Isto, 83.

³³ *Kidrič B.*, *Sabrana dela*, III (tekst »O osnovnom zakonu o državnim privrednim preduzećima«), Beograd 1959—60.

³⁴ *Farkaš V.*, n. dj., 83.

³⁵ O profitu kao isključivo egoističkom i uskom motivu proizvodnje, akumulacije, bankarstva, trgovine, općenito svih zbivanja u kapitalističkoj privredi, u ovoj se literaturi govori izuzetno često. Njemu se suprotstavlja motiv društveno-korisne investicije ili proiz-

između pojedinih republika. Također, banke nisu zadovoljile u svojoj funkciji samo mobilizatora novčane mase, njihov zadatak uvođenjem plana sastoji se u sveobuhvatnoj kontroli privrednih tokova u socijalizmu. Osim toga, u distribuciji finansijskih sredstava postaju instrument države.³⁶ A državni aparat u socijalističkom sistemu nema više samo administrativni značaj, kao u Kraljevini Jugoslaviji, on ima proizvodni karakter. Naime, u staroj Jugoslaviji državni aparat nije upravljao privredom, nego je privreda upravljala njime, a on je »parazitski živio na račun produkcionog procesa.«³⁷ »Tako, dakle, u celini nastaje situacija da naš državni aparat kao oruđe širokih radnih masa postaje u isto vreme sredstvo kojim radne mase upravljaju privredom.«³⁸ Prema tome, radne mase preko državnih organa donose plan čiji je karakter direktivnost i adresnost, a to znači obaveznost za same radne mase. Jer bez obaveznosti, direktivnosti i adresnosti anarhija koja bi vladala u proizvodnji, rezultirala bi time da taj plan dobije karakter netočne prognoze kao što je slučaj s kapitalističkim planovima.³⁹ Planiranje je, također, garant ravnopravnosti naroda u našoj višenacionalnoj zajednici.⁴⁰ Naime, u sistemu bez plana postoji neprestani ekonomski rat u kojem jači podvrgava slabijeg svojim interesima. Zato u tim zemljama nema čvrstog državnog jedinstva. Budući da ne postoji republička imovina već samo upravljanje društvenom imovinom, nisu moguće razorne tendencije, bilo partikularizma, bilo hegemizma.⁴¹

Karakter tadašnjega socijalističkog poduzeća odredio je spomenuti zakon. On poduzećima daje osobinu pravnih lica, iako im je imovina općenarodna. Pravno lice bez imovine povijesni je novitet u našoj zemlji. Osnivač poduzeća raspolaže njegovim dobitkom. Osnivači su federacija, tj. savezna vlada ili republička vlada ili narodni odbori. Kidrič piše da poduzeće ima svoju volju unutar propisa i odgovara za svoje obveze imovinom koja mu je data na

vodnje u socijalizmu. Razlika je osim toga i u nosiocu motivacije. U prvom slučaju subjekt je pojedinac, a u drugom društvo. Motiv pojedinca može biti ostvarenje profita na račun društva, djelatnošću koja je za većinu članova društva manje značajna ali zato profitabilnija. Tako profit postaje inicijant proizvodnje, a na osnovi tržišnih signala o platežno-sposobnoj potražnji. Pa makar to bila potražnja za kavijarom u uvjetima neishranjenosti nižih slojeva.

Međutim, na ovom mjestu dozvoljavamo sebi digresiju. Posredovanje profita kao motiva i regulatora između proizvodnje i istinskih potreba stanovništva iskazalo se u društveno-povijesnom realitetu u dva smjera: 1. kao fertilnije u odnosu na neposredovano određivanje društveno-korisne proizvodnje u socijalizmu od motivaciono najčešće neodređenog subjekta, koji nikada nije željeno društvo kao cjelina, već skup stanovitog interesnog profila; 2. kao barem jednako intenzivno, ako ne i dominantnije posredovanju između društveno-štetnih-suvišnih (ali platežno-sposobnih potreba) i društvene proizvodnje kao društvene proizvodnje.

³⁶ Kidrič B., Privredni problemi FNRJ (tekst: O karakteru naše privrede) 30, Beograd—Zagreb 1950.

³⁷ Kidrič B., Sabrana dela..., 66 Treba ovdje upozoriti na uvjerljivu i privlačnu tezu o socijalističkom državnom aparatu, koja je, promatrajući iz perspektive onog vremena, baš toliko atraktivna, koliko je iz današnjeg rakursa zasnovanog na iskustvu netočna.

³⁸ Isto, 66.

³⁹ Kidrič B., Privredni problemi ..., 33.

⁴⁰ Isto, 36.

⁴¹ Zašto te tendencije nisu moguće, nije argumentirano. Interesantno je primijetiti da je to mišljenje potpuno suprotno internacionalnim osobinama slobodnog tržišta, u kojem je cirkulacija roba i faktora proizvodnje (rada i kapitala) snažan integracijski faktor. Slično mišljenje vidi II kongres KPH, *Brkić D., n. dj., 200.*

upravljanje.⁴² Proizvodnju poduzeću određuju administrativno-operativna rukovodstva (AOR-i), koji nisu osnivači poduzeća već organi ministarstava. AOR-i fiksiraju plan proizvodnje, rekonstrukcije, finansijski plan [...], tako je poduzećima onemogućeno da dođu u raskorak s privrednom politikom države. O unutrašnjoj organizaciji poduzeća AOR-i donose pravila. Međutim neposredni je upravljač poduzećem direktor koji ima široka ovlaštenja. Traži se samo jedan kolosijek komandovanja jer «kolektivno upravljanje preduzećem je također plod kapitalizma [...] kolektivno upravljanje predstavljalo bi rasplinjavanje odgovornosti, nedovoljnu koncentraciju rukovođenja, nemogućnost razvoja stvaralačke inicijative. Jedino je pravilno rješenje individualno rukovođenje preduzećem.»⁴³ Direktor je najviši disciplinski stariješina. Unutar poduzeća predviđen je zakonom i fond rukovodstva, koji raspodjeljuje direktor zadovoljavajući stambene, kulturne ili socijalne potrebe svojih najboljih radnika. Iz istog fonda on dodjeljuje nagrade udarnicima. Direktor odgovara državom organu, a sindikat ima pravo obavijestiti državni organ u slučaju nepravilnosti njegovog rada.

Unatoč reduciranoj samostalnosti poduzeća, ipak treba znati da su «naši pravni propisi za razliku od prakse u SSSR-u priznavali preduzećima još od početka pravnu samostalnost (svojstvo pravnog lica),»⁴⁴ a «razvitak našeg planiranja i ugovaranja omogućavao je sve veću operativnu samostalnost u izvršenju zadataka postavljenih planom.»⁴⁵ O kakvom je ugovaranju riječ? Unatoč detaljnim proizvodnim planovima koje je poduzeće trebalo realizirati, unatoč postojanju glavne savezne uprave koja je nabavljala sirovine i prodavala proizvode, ipak su poduzeća obavezna da u plasiranju svoje robe ili u kupovini tuđe obavezno moraju sklapati ugovore o isporuci (nota bene: *ne* o kupoprodaji). Tim sistemom ugovaranja trebalo je da poduzeća budu prinuđena na poštivanje rokova, ugovorene ambalaže, kvalitete robe i sl. Ukoliko jedna strana nije ispunila ugovorne obveze, pokretao bi se spor kod državne arbitraže. Kidrič kaže da tu nije riječ o suprotnim interesima, već su to «sporovi iz drugačijeg shvaćanja prava i stimulativnih pobuda preduzeća. Rešavati imovinske sporove između državnih privrednih preduzeća znači u stvari dovesti njihovu privrednu delatnost u sklad s planom i privrednom politikom vlade.»⁴⁶ To rječito govori da je razvitak naših privrednih poduzeća u tom periodu išao putem jačanja privredne individualnosti. Jedan od znakova veće samostalnosti ukazao se već potkraj 1946. uspostavljanjem novog sistema dobiti prema kojem su se razlikovale dvije kategorije akumulacije u privredi: 1. opća akumulacija koja se u obliku poreza na promet slijevala iz poduzeća u budžet (to je bio glavni oblik akumuliranja sredstava), 2. vlastita akumulacija poduzeća na osnovi dobiti. Naime, postojale su tri vrste dobiti: a) redovna ili planska koja se određivala na osnovi prosječnih troškova proizvodnje (ona je stimulirala povećanje obima proizvodnje jer što je veća masa

⁴² Kidrič B., *Obrazloženje nacrtu osnovnog zakona o državnim privrednim preduzećima, Borba*, god. XI, br. 172 od 20. VII 1946.

⁴³ Kidrič B., *Sabrana dela ...*, 33.

⁴⁴ Kovač P., *O razvitku organizacije upravljanja privredom u FNRJ*, 18, Beograd 1951.

⁴⁵ Isto, 18.

⁴⁶ Kidrič B., *Sabrana dela ...*, 107. Vidi također: *Ašković M.*, *Predavanja iz predmeta Privredni sistem FNRJ*, 92, Beograd 1949. *Davić J.*, *O koncepcijama planske privrede. Povodom organizacionih mera u našoj privredi*, *Narodna država*, IV, 9—10, 15—22, 1950.

proizvoda veća je i masa dobiti), b) ekstra-dobit zasnovana na boljoj tehnici, i c) natplanska dobit koja je imala proizaći iz smanjenja troškova. I te su dobiti imale biti djelomično u okviru plana, a djelomično izvan plana (za racionalizacije i fondove rukovodstva). Budući da o dijelu dobiti koji je išao mimo plana nisu odlučivali radnici već prije sve druge strukture, velik dio tih sredstava nije iskorišten tako da taj pokušaj osamostaljenijeg i motiviranijeg djelovanja poduzeća nije u praksi našao mjesta.

Neposredno prije usvajanja plana, 1947. godine obavljena je reorganizacija saveznih i republičkih organa privredne uprave. Još 1946. godine osnovana je Savezna planska komisija, planske komisije narodnih republika i planski sektori u savezним i republičkim ministarstvima. Reorganizacijom unutar ministarstava formirana su tri osnovna sektora: funkcionalni, operativni, planski. Također su ukinute glavne i savezne uprave, a osnovane glavne i generalne direkcije⁴⁷ za rukovođenje pojedinim granama privrede. Te su direkcije bile neposredni administrativno-operativni organi za upravljanje poduzećima i predstavljale su forme objedinjavanja poduzeća: uz operativne imale su i plansko-regulatorne funkcije. Tako je u direkcijama osnovano pet sektora djelatnosti: a) sektor pogona, b) operativno-kapitalna izgradnja (nova izgradnja), c) planski sektor — planira proizvodnju, cijene, izgradnju itd., d) komercijalni, i e) kadrovski sektor.⁴⁸ Svakako, najznačajniji je bio sektor pogona, koji se bavio pitanjem tehnološkog procesa, organizacije rada, raspodjele sirovina u poduzeću itd. Dakle, tako neposredni AOR-i ministarstava, direkcije, zapravo, predstavljaju više forme poduzeća i imaju individualni karakter kao i sama poduzeća,⁴⁹ za razliku od uprava u kojima je kontakt s privredom bio pretjerano administrativan. Međutim, brzo će se pokazati da ni ta forma nema dovoljno fleksibilnosti i potrebne gipkosti u svakodnevnom privređivanju. Reorganizacija je, također, ojačala materijalnu bazu republika, izuzećem poduzeća republičkog i lokalnog značaja ispod uprave saveznih organa. Da bi se operativa sve više prenijela na niže organe dolazi i do cijepanja ministarstava na još izdvojenije grane u toku 1947, 1948. i 1949. godine. Tako umjesto ministarstva industrije postoje ministarstvo teške industrije, lokalne industrije, energetike itd.

Takva organizacija privrede i uspostava opisanih relacija među privrednim subjektima trajala je do 1950. godine. Čitav njen smisao bio je vezan za realizaciju petogodišnjeg plana. Unatoč događajima nakon 1948. godine koji su sasvim poremetili privredu, nedostaci centralističko-administrativnog sistema upravljanja izbijali su ipak dovoljno jasno, tako da rukovodstvo, nezavisno od vanjskih faktora, počne tragati za novim putevima. U tom kontekstu treba i valorizirati njegove teorijske metamorfoze.

Prve *deformacije* u privrednom sistemu prouzročili su spekulanti, protiv kojih je vodena uspješna borba u sferi opskrbe i cijena. Na razini nosioca sistema, Kidrič već na početku 1947. godine uočava skretanja ili u pravcu privrednog partikularizma pojedinih regija, a koji može imati klasnu osnovu u poraženim snagama rata, ili birokratsko-centralističke devijacije za koje ima više razumijevanja i u kojima ne nalazi klasnu suštinu. Također kritizira centra-

⁴⁷ O tome vidi: *Kidrič B.*, Generalne direkcije, njihova organizacija i njihovi zadaci, *Narodna država*, 3, 1947. Također: *Kovač P.*, n. dj., 37.

⁴⁸ *Kovač P.*, n. dj., 37.

⁴⁹ Isto, 37.

lizam republika, zbog omalovažavajućeg odnosa prema lokalnim privredama i »suvi praktikizam« koji misli da iznalazi najbolja rješenja iz svakodnevnih teškoća, ali su to često loša rješenja jer on nema ispred sebe perspektivu i cilj naših htijenja.⁵⁰ Peta je deformacija u sistemu tehnokratska tendencija koja isključuje socijalne i političke faktore u planiranju. Na Drugom plenumu CK KPJ 1949. godine akcentiran je birokratski odnos prema naučnoistraživačkom radu, koji je ozbiljno kočio istraživanja, a još više aplikaciju znanstvenih otkrića u privredi.⁵¹ I drugi autori spominju negativne pojave, naročito nakon što ih ističu najviši rukovodioci. Tako Kardelja i njegovu kritiku birokratskog centralizma citira Bičanić u *Ekonomici FNRJ iz 1951.*, a za proturječja socijalizma smatra da su u svjesno reguliranom društvu lako rješiva (str. 16). Da mnoge manifestacije ograničenih mogućnosti i barijera, koje krutost centralističko-administrativnog sistema permanentno proizvodi, nisu bile odraz subjektivnog faktora ili voluntarističkih poteza, već da je čitav sistem sa svojim »novim zakonitostima« zapravo djelo voluntarizma, to je čelnim ljudima Partije i države, poznavajući praksu SSSR-a, bilo sasvim jasno. Sukob s Informbiroom olakšao je da se ta latentna spoznaja afirmira kao idejni zaokret. Naime, rasipanje, neracionalnost, proizvodnja s visokim troškovima, friziranje podataka o ispunjenju planova, manipulacije i kriminal među čijim su nosiocima ministri i čitava ministarstva, poremećaji u opskrbi stanovništva unatoč planskim pokazateljima o rastu standarda i proizvodnje robe široke potrošnje, siromašan asortiman, neatraktivan dizajn proizvoda, nevjerovatni promašaji pri isporukama robe, aljkavost kao sistem, svi ti nedostaci, gotovo identični onima u SSSR-u, bili su predmet rasprava na Drugom plenumu KPJ.⁵² Porast broja neproduktivnih namještenika i birokrata otkrivao je kojoj strukturi društva pripada najveći udio u distribuciji društvene moći. Ako je broj neproduktivnih službenika 1939. godine bio 100, tada je 10 godina poslije, u radničkoj državi, taj indeks bio 204 (sic!).⁵³ Sve su te tendencije vrlo brzo spoznate i iskazane u riječima Milovana Đilasa, kao zakonitosti državnog socijalizma: 1. birokratizam je zakonita pojava, a ne specifičnost SSSR-a, 2. tendencije ka državnom kapitalizmu su to jače što su proizvodne snage manje razvijene, 3. razvijene proizvodne snage ne trpe monopol rukovođenja izvana i birokratsko miješanje u produkcijski proces, 4. s obzirom na nužnost javljanja birokratskih kasta javlja se potreba za odumiranjem države.⁵⁴

Dakle, u planskim se sistemima jako malo toga odvija baš po planu. Bez iskustva SSSR-a, vjerojatno bismo optuživali naš radni mentalitet. »Mi smo narod koji je više sposoban za ingeniozne improvizacije nego za metodički napor kroz dugo vremena.«⁵⁵ Treba još istaknuti da značajniji kritički odnos prema društvenoj praksi u zemlji slijedi upravo nakon povijesnog Drugog plenuma KPJ u siječnju 1949. godine. Tako taj plenum, iz kuta demokratske

⁵⁰ ... Sednice CK KPJ 1948—1952, 93, Beograd 1985 (referat *B. Kidriča: O gorućim pitanjima naše privredne politike*). *Kardelj E., Kidrič B., Zadaci naše lokalne privrede i komunalnog gazdinstva* (Kardelj). O ekonomici lokalne privrede 66, Beograd 1948.

⁵¹ Sednice CK KPJ ..., 95.

⁵² Vidi diskusije o referatima na II plenumu CK KPJ.

⁵³ *Bičanić R.*, n. dj., 80.

⁵⁴ Prema Bičaniću, isto, 129.

⁵⁵ Isto, 85.

aksiologije, ima ambivalentan karakter, na jednoj strani prekretnica je od staljinističko-dogmatskog pristupa realitetu ka stvaralačko-kritičnijem osluškivanju poruka prakse,⁵⁶ a na drugoj predstavlja produžetak staljinističke prakse oličene u kolektivizaciji.⁵⁷ Taj proturječni karakter plenuma ne može se objasniti razlikama u stavovima kreatora politike, jer se kod svakog od protagonista ponaosob primjećuje spomenuta ambivalentnost. Ona je samo znak, nakon Rezolucije Informbiroa, pocijepanosti adrese na kojoj su naši rukovodioci tražili verifikaciju svoje vlasti. Prva je međunarodni radnički pokret, a druga vlastiti narod. Još uvijek postojala je potreba da se s prve adrese, unatoč sve samootkrivenijem pravom karakteru toga međunarodnog »radništva«, dobiju uvjerenja da su i komunisti u Jugoslaviji na pravom putu. Ta potreba na Plenumu bila je iskazana ipak u nešto slabijem intenzitetu nego šest mjeseci ranije na V kongresu KPJ, kada se Staljina još uvijek nazivalo drugom, a razmimoilaženja trenutnim nesporazumom koji će komunisti dviju partija lako otkloniti.

Što se tiče ekonomskog mehanizma, treba spomenuti Kidričev stav na Plenumu da socijalizam ne isključuje faktor ponude i potražnje u pogledu robe široke potrošnje i da distributivni planovi ništa ne pomažu kao metoda zadovoljavanja potreba širokih masa.

Važno je naglasiti još jedno relevantno pitanje. Prvi petogodišnji plan imao je za pretpostavku da Jugoslavija obiluje sirovinama i ostalim prirodnim bogatstvima i da će tako biti i u doglednoj budućnosti.⁵⁸ Odatle jedna ipak autarhična tendencija u razvitku ekonomije, što je potvrdio i kasniji razvoj događaja. Za autarhičnost rukovodstvo su optuživale građanske partije do Rezolucije Informbiroa. Oslanjanjem na sovjetsku sirovinsku osnovu, tamo gdje nam je bila potrebna, i uz preporuku sovjetskih stručnjaka, razvijao se tip industrije u skladu s marksističkim postulatim o nužnosti bržeg razvoja I odjeljka, odnosno proizvodnje sredstava za proizvodnju u odnosu na proizvodnju sredstava za potrošnju. Uz oslonac na SSSR i u sistemu u kojem visina troškova proizvodnje nije primaran kriterij za osnivanje neke tvornice, argumenti zdesna nisu imali težine. Međutim, nakon Rezolucije, nužda je nalagala da tražimo sirovinsku osnovu u zemlji za započetu orijentaciju u industrijalizaciji. Budući da opet visina troškova proizvodnje unutar zemlje i u tadašnjem sistemu ne igra presudnu ekonomsku ulogu, a ne uviđajući njihovo značenje za međunarodnu razmjenu, naše je rukovodstvo srljalo u pravu autarhičnost. Optužbe o tome dolazile su i sa sovjetske strane, ali je kap razuma u moru bezumlja također tretirana kao kleveta, jer »mi imamo najrazličitijih ruda za potrebe industrije«.⁵⁹ Na V kongresu Kidrič otklanja takve optužbe, navodeći da imamo mnogo željezne rude i ugljena,⁶⁰ ali ne govori o tome kakve nam je kvalitete rudača. Nepriznavanje troškova kao bitnog kriterija za opravdanost proizvodnje nekoga individualnog privred-

⁵⁶ Vidi Kidričev referat na II plenumu CK KPJ i diskusiju o referatima (u: Sednice CK KPJ ...).

⁵⁷ Vidi Kardeljev referat na II plenumu (Sednice...).

⁵⁸ O procjeni naših privrednih potencijala vidi: *Disdar Z.*, *Prirodna bogatstva naše zemlje*, 72, Beograd 1950.

⁵⁹ Vidi referat s II kongresa KPH D. Brkića.

⁶⁰ *Kidrič B.*, *O izgradnji socijalističke ekonomike FNRJ*, 34, Beograd 1948 (referat s V kongresa KPJ).

nog subjekta imalo je vrlo štetne posljedice, jer je inercija takvog shvaćanja utjecala da se zanemare visoki troškovi proizvodnog sistema kao cjeline. To je nesumnjivo osnova autarhije. Njezine su štetnosti, uglavnom, bili svjesni nosioci politike.⁶¹ Pravilna procjena sirovinke osnove zemlje garancija je i za pravilan odnos prema tom fenomenu. Tu su svi subjekti pogriješili, jer je vladalo mišljenje da je Jugoslavija prirodno bogata zemlja. U to vrijeme jedino smo u Rudolfa Bičanića mogli pročitati da za Jugoslaviju važi »po našem mišljenju da ona nije bogata zemlja«,⁶² ali na drugom mjestu i on tvrdi da se »sve više iskorišćava sirovinaka baza naše zemlje sa čime se razvija njena ekonomska nezavisnost koja nije identična sa pojmom autarhije«. ⁶³ Iako će o tretiranju poljoprivrede biti posebno riječi, treba se ovdje osvrnuti na utjecaj odnosa politike prema poljoprivredi s aspekta cjelokupne privrede. Nekoliko teoretskih pitanja o ulozi agrara i sela imalo je za razvoj socijalizma izuzetno veliko značenje. Njihovo shvaćanje u jugoslavenskom socijalizmu elaborirat ćemo kasnije. Na ovom mjestu zanima nas kakav je bio status poljoprivrede u zemlji koja se opredijelila za intenzivnu industrijalizaciju. Iako su prema zahtjevima političkog trenutka rukovodioci različito tretirali značenje poljoprivrede, ipak je nedvosmisleno jasno da je razvoj poljoprivrede samo u funkciji razvoja industrije. Naime, ona mora osigurati prehranu naglo povećanom broju gradskog stanovništva. Zatim, zbog nemogućnosti da se znatnija akumulacija osigura iz inozemstva, ona se može postići samo na teret domaćeg stanovništva, a ono je u većini bilo seljačko.⁶⁴ To se može učiniti tako da se uspostavi neekvivalentna razmjena između cijena proizvoda sela i industrije, naime, da se povećaju škare cijena (koje su i inače na štetu poljoprivrednih proizvoda). Taj način stvaranja socijalističke prvobitne akumulacije, prema Preobraženskom, nazvan diktatura industrije,⁶⁵ izazvao je u SSSR-u, kako se to našom političkom frazeologijom kaže, »diferencijaciju« između Staljina na jednoj, te Buharina i Zinovjeva na drugoj strani. U nas nije bilo diferencijacije, ali ni jasnog objašnjenja o izabranom putu. Naime, neki autori, kao Bičanić, smatraju da su škare cijena u nas povećane na štetu poljoprivrede, ali da je »poslije rata disparitet cijena industrijskih i agrarnih proizvoda teško uspoređivati i to je problem koji muči našu ekonomiju«. ⁶⁶ Što je teško Bičaniću nije i Kidriču koji, 1948. godine u tekstu »O vezanim cenama«, tvrdi da su škare cijena u poslijeratnoj Jugoslaviji smanjene. Za tu tvrdnju navodi indekse: ako je seljak 1939. kupio industrijski proizvod za 100, a prodao svoj za 100, tada 1948. on industrijski proizvod kupuje za 242, a prodaje agrarni za 282. Ako se osvrnemo na činjenicu da je tvrdnja štampana u »Borbi«, da se uklapa u kontekst kampanje protiv propagandnih teza građanske opozicije o skorom pogromu koji čeka seljaštvo, vjerodostojnost te izjave treba ostaviti otvorenom. Njoj ide u prilog mišljenje Mije Mirkovića da se u socijalizmu planira proporcionalan razvitak poljoprivrede i industrije.

⁶¹ *Guzina V.*, Međunarodni zajmovi i socijalistička izgradnja, *Komunist*, 6, 74, Beograd 1950.

⁶² *Bičanić R.*, n. dj., 75.

⁶³ *Isto*, 165.

⁶⁴ Godine 1949. agrarno stanovništvo sačinjavalo je 69% ukupnog stanovništva a gradsko 31% (*Bičanić R.*, n. dj., 52).

⁶⁵ *Isto*, 129.

⁶⁶ *Isto*, 191.

Također i Kardelj na Drugom plenumu kaže da su škare cijena smanjene u korist poljoprivrednika. No, bez obzira na to je li silna akumulacija od 33 do 36% narodnog dohotka ostvarivana na veći ili manji teret seljaka, treba naglasiti da je količina akumulacije, više nego efikasnost njezine upotrebe, bila siguran kriterij, barem u tadašnjoj teoriji, progresivnosti ili besperspektivnosti nekog društva. Tako su najbogatije zemlje svijeta, zbog procentualno sve većih investicija u neproizvodne objekte, prema mišljenju Rudolfa Bičanića osuđene na propast.⁶⁷ Bičanićeva teza bila bi ispravna da je kvantiteta akumulacije relevantniji kriterij od njezine efikasne upotrebe. Takav pristup karakterističan je za sovjetsku školu političke ekonomije (usporedite s naprijed spomenutim Kolganovim), koja je svime pa i stopama akumulacije dokazivala Marxov zakon tendencijskog pada profitne stope u kapitalizmu.

Za kraj ovog poglavlja nije naodmet nekim podacima potkrijepiti mišljenje da je u tom periodu ostvaren grandiozan kvantitativan pomak u razvoju proizvodnih snaga. Razloge tome vidim ovako gradirane: 1. entuzijazam širokih masa i na osnovi njega mogućnost da se primijeni politika maksimalne akumulativnosti, 2. primjena mehanizma centralnog administrativnog plana kao efikasnog načina brze koncentracije sredstava i distribucije investicija, 3. postojanje dinamičnog političkog rukovodstva koje još vjeruje u svoje ideale, 4. nizak početni nivo razvijenosti koji dopušta nagle ekstenzivne skokove. Koliki su to skokovi govore nam autori toga vremena: unatoč ekonomskoj blokadi i produženju plana za jednu godinu⁶⁸ narodni dohodak je 1951. u odnosu na 1939. godinu imao indeks 193,⁶⁹ a planom su predviđena, s današnjeg aspekta, gotovo nevjerovatna povećanja proizvodnje u nekim granama. Tako je trebalo da elektroenergija poveća proizvodnju tri puta, što bi predstavljalo najveće povećanje u svim evropskim državama.⁷⁰ I mnoge druge grane trebalo je da povećaju proizvodnju od stotinjak posto do nekoliko tisuća posto (industrija nafte). To je vjerojatno razlog što je naš plan Informbiro etiketirao nerealnim. Da bi pobio takve tvrdnje, Kidrič u govoru na Četvrtom vanrednom zasjedanju Saveznog vijeća i Vijeća naroda potkraj prosinca 1948.⁷¹ godine uvjerava delegate da je industrijski plan u 1948. godini izvršen sa 101,6%, ali da su neke grane podbacile zbog neizvršenih isporuka opreme iz istočnoevropskih zemalja. Da toga nije bilo, plan bi bio obilato premašen. Tako je »dokazano« da se naši planovi i ekonomska politika nisu zatrčali. Kidrič spominje i neke slabosti u realizaciji planova, od kojih su interesantne dvije: 1. tendencija da se operativa ne služi evidencijom, jer je shvaća birokratskim opterećenjem, našto Kidrič tvrdi da tamo gdje se »rukovodilac ne brine kako bi se podiglo marksističko-lenjinističko ekonomsko obrazovanje evidentičara tamo raste birokratija,⁷² i 2. da se borba koju su forsirali planski i državni organi za sniženje cijena koštanja odvijala ne na račun produktivnosti rada već na račun kvalitete proizvoda. Eto još jednog pravoga posteriornog zakona u uvjetima postojanja takve vrste

⁶⁷ Isto, 70.

⁶⁸ Razloge produženja vidi u *Farkaš V.*, n. dj., 99.

⁶⁹ *Bičanić R.*, n. dj. 97.

⁷⁰ *Farkaš V.*, n. dj., 89.

⁷¹ Govor je tiskan u *Sabranim delima*, III, 453—484.

⁷² Isto, 468.

planske privrede koja apriorno intervenira u cjelinu kretanja privrednog bića, jednosmjerno preferirajući makro-poziciju interesu mikro-subjekta. Napuštajući taj hijerarhijski tip odlučivanja u privredi, naši rukovodioci ustanovljuju (konstruiraju ili otkrivaju) nove pravilnosti i zakonitosti u razvoju socijalizma. Tako je državna svojima sada niža forma socijalističke svojine. A u realizaciji projekta slobodne asocijacije proizvođača osnivaju se privredna udruženja i viša udruženja proizvođača, koja zadržavaju pravno-ekonomsku samostalnost. O novim koncepcijama organiziranja privrede piše Kidrič u »Tezama o ekonomici prelaznog perioda u našoj zemlji«. Ali tu nema ni govora o pravnoj samostalnosti pogona, jer Kidrič još daleke 1950. godine vidi da tehnološki procesi zahtijevaju okrupnjavanje i centralističko upravljanje poduzećem.

Uvodi se i novi sistem planiranja koji se sastoji od dva tipa: osnovnog planiranja u glavnim proporcijama, što je izričito socijalistički element, te operativnog planiranja poduzeća koje je rezultat dvaju faktora: direktivnih proporcija datih osnovnim planom i djelovanja zakona ponude i potražnje.⁷³

2. Teorija i praksa pojedinih segmenata privrede

A. Međunarodni i ekonomski odnosi FNRJ

Karakteristika su međunarodne trgovine u tom periodu bilateralni trgovinski ugovori na razini država, zbog još od prije rata ukorištenog protekcionizma. U odnosima među socijalističkim državama treba spomenuti još i kliring, kao metodu bezgotovinskog obračuna platežnih obveza. Unatoč već konstatacijskom autarhičnom putu naše privrede, svijest o potrebi da se on izbjegne jednodušno je bila prihvaćena u glavama naših stratega. Stoga, nužnost razvijanja vanjske trgovine nije bila sporna. U nas se čak nisu ni ponovile rasprave o potrebi vanjske trgovine koje bi podsjećale na one u SSSR-u nakon Oktobra. Podsjetimo da je Trocki smatrao kako su ekonomski i trgovinski odnosi s kapitalističkim svijetom neprestana opasnost za revoluciju.⁷⁴ Da bi spriječio mogućnost infiltracije kapitalističkih odnosa u ekonomiju i

⁷³ Tvrdnja da je planiranje proporcija izričito socijalistički element u našoj planskoj privredi, a operativno planiranje na osnovi tržišne regulacije element prošlosti, dovodi Kidriča u nejasnu poziciju. Ako je tako, onda promjena privrednog sistema i vlasništva od državnog prema društvenom nije povijesni napredak, jer se »izričito socijalistički element« u svojoj socijalističnosti iz sistema prevlasti reducira »elementom prošlosti«. Ako je uvođenje društvenog vlasništva, u odnosu na državno, ipak napredak, onda »element prošlosti« mora biti sasvim novi element sadašnjosti; a budući da to nije, da je već viden u empiriji, uvođenje društvenog vlasništva nije napredak u odnosu na državno, nego tek pravi autentični socijalistički početak ispred kojeg je postojanje državno-administrativnog sistema devijacija povijesnog puta, slijepa ulica epohe. Da je bio dosljedan Kidrič bi tu konzekvencu eksplicirao, međutim u vrijeme pisanja teksta, to vjerojatno nije bilo politički oportuno. »Izričito socijalistički element« i »element prošlosti« u daljnjem dijalektičkom razvoju kao jedinstvo suprotnosti mogu ići ili: 1. u pravcu predomnacije prvog, ukoliko je taj antiteza drugoga u razvojnom smislu, odnosno negacija negacije; forme toga prevladavanja mogu biti ili diktatura makro pozicije direktivnim planovima ili dogovorna ekonomija; 2. u pravcu predomnacije drugoga, što je s obzirom na historijsku empiriju, svakako, retrogradna situacija; 3. u pravcu funkcionalne ravnoteže oba momenta u privrednom odlučivanju, što pretpostavlja da je riječ o polovima dijalektičkog jedinstva koji se ukidaju jednovremeno i koji su razvojno disparatni pojmovi.

⁷⁴ Lang R., *Državni monopol vanjske trgovine i trgovine između socijalističkih i kapitalističkih zemalja, Ekonomski pregled*, 1, br. 2, 158, Zagreb 1950.

tako sačuvao ekonomsku nezavisnost, Lenjin je uspostavio monopol države na vanjsku trgovinu. Isto smo učinili i mi već 1945. godine. No, taj monopol bio je meta žestoke kritike buržoaskih teoretičara, privrednika i političara jer je krio mogućnost dampinških cijena.⁷⁵

O pravoj prirodi naših trgovinskih odnosa sa socijalističkim zemljama i SSSR-om nije se znalo sve do Rezolucije Informbiroa. Njihov karakter razjasnio je Milentije Popović u tekstu: »O ekonomskim odnosima između socijalističkih država« 1950. godine. To su bili, naprosto, eksploatatorski odnosi razvijenijih zemalja prema manje razvijenim. Eksploatacija se očitovala na više razina. Već sama činjenica da se razmjena odvijala po svjetskim cijenama i pod uvjetima kapitalističkog tržišta, odnosno da je to bila neekvivalentna razmjena, dovoljna je da se zaključi kako se u trgovini između Jugoslavije i SSSR-a razmjenjivala veća količina rada za manju količinu rada. Popović rekapitulira Marxova otkrića o eksploatatorskom karakteru svjetske trgovine: razvijenija zemlja prodaje svoje robe iznad njihove vrijednosti, mada jeftinije nego konkurentske zemlje. Naime, niže razvijena zemlja s nižim organskim sastavom kapitala nalazi se prema razvijenijoj zemlji u istom položaju u kojem je i industrijalac koji raspolaže slabijim uvjetima prema svojim konkurentima. Dakle, odnosi između socijalističkih zemalja u uvjetima kapitalističkog tržišta, svakako, nisu socijalistički. Da bi ti odnosi bili pravedni, razvijena zemlja mora drukčije tretirati cijenu nerazvijene, upravo onako kako su, kaže Popović, stvarani trgovinski ugovori između Jugoslavije i Albanije.

Međutim, taj element nepravednosti u ekonomskim odnosima sa SSSR-om vjerojatno ne bi posebno iritirao naše rukovodstvo da nije bilo elemenata izrabljivanja koji su mnogo neposredniji. Posebno bezobzirnu eksploataciju predstavljala su mješovita društva SSSR-a i ostalih zemalja, a koja su dobit dijelila prema udjelu u kapitalu (sic!) a ne prema radu. Dakle, kapitalistički princip raspodjele. No, uz to, osobito je smetalo nepriznavanje prava na apsolutnu rentu u cijeni proizvoda proizvedenih u mješovitim društvima, s obrazloženjem da renta među socijalističkim zemljama ne treba fungirati, da je riječ o kapitalističkom rudimentu. Međutim, to SSSR-u nije smetalo da tu našu rentu sam izvlači na svjetskom tržištu. Popović tvrdi da su svi naši aranžmani s kapitalističkim zemljama bili mnogo povoljniji, jer su one korektno plaćale i rentu. Što se tiče diferencijalne rente piše: »[...] prilikom razgovora o stvaranju mješovitog društva za proizvodnju uglja, sovjetski predstavnici tražili su da Jugoslavija unese u društvo najbolje opremljene i najizdašnije rudnike, što drugim riječima znači zahtjev da se unesu rudnici koji odbacuju najveću diferencijalnu rentu, da bi i SSSR sudjelovao u njenoj raspodjeli.«⁷⁶ To je uzrok da su predstavnici Jugoslavije 1947. izjavili da ne treba stvarati mješovita sovjetsko-jugoslavenska društva. Ali, ni u odnosu s Mađarskom i Čehoslovačkom nismo puno bolje prolazili, jer su one, zbog diskriminacije Zapada, obilato koristile monopol na trgovinu s Jugoslavijom. Nakon prikaza raznih socijalističkih pikanterija u međusobnoj trgovini, Popović, iskrenošću idealističke naivnosti, sugerira kako da se u sistemu socijalističkih država povezanih ekonomskim savezom razriješiti problem odnosa razvijenih i nerazvijenih. Robna razmjena mimo svjetskih cijena, pomoć

⁷⁵ Isto, 165.

⁷⁶ Str. 44.

razvijenih nerazvijenima, jer je to internacionalistička obveza na djelu. Uzor može predstavljati mnogonacionalna Jugoslavija s jedinstvenim planiranim cijenama i jedinstvenim plaćama.

O problemu uvoza kapitala piše Vojin Guzina reflektirajući oficijelnu politiku koja u načelu nema ništa protiv onih zajmova koji inostranom ulagaču ne ostavljaju nikakvo pravo vlasništva nad proizvodnom imovinom.⁷⁷

B. Poljoprivreda

Jedno je od najdelikatnijih pitanja socijalizma odnos prema poljoprivredi i seljaštvu. Logika poljoprivredne proizvodnje inzistira na velikom seljačkom posjedu kao onom koji može prehraniti gradsko industrijsko stanovništvo razvijenog društva. S druge strane, zemlju, kao sredstvo za proizvodnju sui generis, treba deprivatizirati. S treće strane, zbog političkih razloga najbrojnije stanovništvo treba pridobiti, tj. izvršiti revolucionarna obećanja o podjeli zemlje onima koji je obrađuju. Pred tim gordijskim čvorom bila je Partija 1945. godine. Odlučila je da zakon moderne poljoprivrede o koncentraciji proizvodnje može pričekati. Koncentracija industrijske proizvodnje općenito je prihvaćena kao zakonita tendencija kapitalizma, ali mnogi su osporavali isto za poljoprivredu. Naime, tvrdili su, tendencija je stabilizacija sitnog seljačkog posjeda. Mijo Mirković, pak, tumači da je usitnjavanje seljačkog posjeda zakonitost kapitalizma u seljačkim zemljama.⁷⁸ Sasvim suprotni stav glasi: samo zbog postojanja rente, okrupnjavanje u kapitalizmu ide sporije ali ide, kaže Bičanić, naime, tiranija kapitala kad-tad uspijeva uništiti sitnog seljaka.⁷⁹ Drugi je način koncentracije fašistički, tzv. »zdravi seljački posjed« kojim je zakonom osigurana nedjeljivost. Socijalistički način treba biti zadrugarstvo. Jer, zadruge su udruženja osoba, a ne formacije kapitala.⁸⁰ Dobit od rada dijeli se prema radu, a ne prema udjelu u vlasništvu. To je socijalistička zadruga, koja, kao što kaže Staljin,⁸¹ može, za razliku od sitnog posjeda, da ima i proširenu reprodukciju. Osim toga, sitna proizvodnja rada neprestano kapitalizam i buržoaziju⁸² na selu. Zato se ekonomski i klasni motivi ujedinjaju kao snažni razlozi za kolektivizaciju sela. Paternalistički odnos Partije prema radnim masama i tu se ispoljava u shvaćanju da je interes seljaka ulazak u zadruge, samo on to još ne zna.⁸³ Ali ni zadruge nisu cilj socijalističke poljoprivrede. Krajnji je cilj potpuno socijalizirana zemlja na kojoj se obavlja krupna mehanizirana proizvodnja, i na taj način ukidanje »seoskog idiotizma« (Marx), odnosno »slijepog robovanja zemlji i elementarnim silama prirode«.⁸⁴

⁷⁷ Guzina V., n. dj., 38.

⁷⁸ Mirković M., n. dj., 41.

⁷⁹ Bičanić R., n. dj., 185. To je, za ono vrijeme, jedan od malobrojnih primjera suprotnih shvaćanja o nekoj temi.

⁸⁰ Bičanić R., n. dj., 139.

⁸¹ Prema Kardelju u tekstu »Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi«, 11, Zagreb 1948.

⁸² Isto, 18 (Lenjinov citat).

⁸³ U tom periodu Partija ne problematizira ozbiljnije pitanje kako to da je autentični interes seljaka zadruga proizvodnja, dok on, kad je prepušten sebi, ne formira zadruge toga tipa spontano, nego pokazuje »kapitalističke tendencije«.

⁸⁴ Kardelj E., *Zemljoradničko...*, 34.

Taj cilj 1945. godine našim rukovodiocima bio je predalek. Ali nikako nije zaboravljen. Oni su se opredijelili za pragmatični put. Proveli su drugu agrarnu reformu na području Jugoslavije u ovom stoljeću. »Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je jedan između prvih zakona privremene narodne skupštine. Zakon je donesen 23. VIII 1945. godine.«⁸⁵ Njime je uspostavljen načeli da s vlasništvom zemlje nužno slijedi i obrada zemlje, jer je prodaja posjeda zabranjena. Cilj reforme bio je ostvarenje načela socijalne pravde i uništenje klasnog neprijatelja na selu. Velikog se zemljoposjednika uništilo, jer je zemlja oduzeta svima koji su imali više od 25 do 35 hektara obradive površine, ali uništavanje preostalih kapitalističkih elemenata na posjedima većim od 10 hektara tek je slijedilo. Ta klasna borba⁸⁶ nije sama sebi cilj, ona priprema teren za socijalizaciju seljakove proizvodnje. Scenarij je mogao biti: podjelom zemlje prije izbora očuvati u najbrojnijem dijelu stanovništva legitimaciju narodne vlasti, a zatim, budući da je sitni seljački posjed ekonomski neodrživ, isforsirati kolektivizaciju. Dobar dio zemlje konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja potpao je pod državna poljoprivredna dobra. Već 1945. godine osnovane su i prve seljačke radne zadruge. Tako je na selu uspostavljeno trovlasništvo, državno i zadružno (kao socijalističko) i privatno kao kapitalističko.⁸⁷

Agrarna je reforma provedena ali nije provedena nacionalizacija zemlje. To je bio još jedan svrsishodan potez, jer nije omogućio građanskoj opoziciji da argumentira svoju tezu kako Partija ide, na isti način kao u SSSR-u, za uništavanjem seljaštva.⁸⁸

Upravo nepostojanje nacionalizacije zemlje u Jugoslaviji bio je krunski argument Informbiroa u propagandnoj kampanji protiv KPJ. Tako je Partija optužena za desni revizionizam ne samo s Istoka, već i od zapadnih radničkih partija (KPF i KPI). Tu vrlo neugodnu optužbu prima vista, potpuno je razobličio u njezinoj nemarksističkoj, a zapravo staljinističkoj biti, Vladimir Bakarić. U sjajnom, za ono vrijeme, polit-ekonomskom radu, »Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi«, 1950. godine, Bakarić podsjeća na razloge zbog kojih nacionalizacija zemlje ne ulazi u red socijalističkih mjera. Ona po svome karakteru odgovara buržoaskom društvu, iako u praksi nije provedena ni u jednoj kapitalističkoj državi. Naime, zbog egzistencije »privatnog vlasništva nad dijelovima zemljine kore« postoji apsolutna renta kao način da se od proizvođača na ime vlasništva izvuče dio viška rada. Ta renta ne samo da destimulira ulaganja u zemlju, nego i povisuje cijene svim poljoprivrednim proizvodima. Ona koči napredak poljoprivrede. Međutim, iako su ukidanje privatnog vlasništva nad zemljom predlagali još građanski ekonomisti, fetišizam privatnog vlasništva u načelu spriječio je ukidanje te vrste eksploatacije eksploatatora (kapitalista od zemljišnog vlasnika). U SSSR-u odmah nakon Oktobra nacionalizacija je provedena, iako je i Lenjinu bilo jasno da ona nije isto što i socijalizacija proizvodnje. Potonja je cilj socijalizma, a Bakarić, uz pomoć samog Marxa, ističe da se socijalizacija može provesti i bez nacionalizacije koja bi u jugoslavenskim uvjetima donijela samo štete, a ne bi

⁸⁵ *Mirković M.*, n. dj., 43.

⁸⁶ O tome piše *Pothonjak D.*, O klasnoj borbi na selu, 100, Zagreb 1950.

⁸⁷ *Mirković M.*, n. dj., 47.

⁸⁸ To je energično demantirao *Kardelj* u »Zemljoradničko zadrugarstvo...« 39, i na drugim mjestima.

otklonila apsolutnu rentu kao što to nije učinila ni sovjetska nacionalizacija. Ona je zemlju stavila extra commercium i dala je na vječnu upotrebu. Time je uspostavljen monopol upotrebe koji je pokazao mnogo više nedostataka od monopola vlasništva. Jer, okamenio je cirkulaciju kapitala na zemlji, a sada je osnova za postizanje rente. Također, zakočio je okrupnjavanje posjeda. Time Bakarić pokazuje da je nacionalizacija u SSSR-u bila samo političko-taktički potez revolucionarnog rukovodstva da se uslišaju zahtjevi seljačkog dijela revolucije. Prema tome, nikako se nacionalizaciju ne može proglasiti, kao što je to učinio Staljin, nužnošću socijalističke proizvodnje na selu. Za prijelaz na socijalizaciju proizvodnje postojanje nacionalizacije kao revolucionarne mjere sasvim je irelevantno. Nemoć sovjetske teorije u tom pitanju ima uzrok u Staljinovom proglašenju (!) da apsolutne rente u SSSR-u nema. Stoga sovjetski ekonomisti upadaju skolastički u nerazumijevanje smisla nacionalizacije u njihovoj zemlji.⁸⁹

Prije Bakarića o istom pitanju progovorio je i Kidrič u referatu sa V kongresa KPJ, kad, citirajući Marxa, ukazuje na činjenicu da se naš seljak (kao i kapitalist na Zapadu) teritorijalizirao, vezao se čvrsto za zemlju, tj. naš seljak zemlju posjeduje već oko 150 godina, dok je ruski bio u polukmetskom odnosu. Tu je psihološki moment presudan, naime, postoji fanatizam vlasništva u svim zemljama sa sitnim seljačkim posjedom. Valja primijetiti da je obrazloženje uvjerljivo, ali odgovor na pitanje kako se ta psihologija nije respektirala samo šest mjeseci kasnije — kad se zaključcima Drugog plenuma fanatizam vlasništva napao još većim fanatizmom ne vlasništva — treba tražiti u nuždi objektivnih okolnosti.

Odnosno, na osnovu uvida u literaturu o kolektivizaciji sela, uvida u govore i tekstove najviših rukovodilaca (radove koji su istodobno najrelevantniji izvori i dokumenti) treba u daljnjem istraživanju odgovoriti na drugačije pitanje: kakva je zapravo bila strategija Partije u provođenju kolektivizacije? Prvi radovi o zadrugama nakon oslobođenja bili su panegirici zadrugarstvu uopće i sovjetskom iskustvu, kao i analize položaja zadruga u kapitalizmu.⁹⁰ Dvije se godine nastojalo edukacijom uvjeriti i pripremiti seljaka da prihvati istinu kako će mu zadrudna krupna proizvodnja pružiti više. Veći broj zadruga koje su osnivanе na za seljaka jasno vidljivom interesu bile su nabavno-prodajne zadruge. Bavile su se raznim poslovima, a predstavljale su oruđe protiv spekulacije. Godine 1947. počinje druga faza⁹¹ razvoja zadrugarstva, anticipirana »Osnovnim zakonom o zadrugama« iz srpnja 1946, kada se razvijanjem i drugih oblika polako otvara tendencija ka krajnjem cilju:⁹² pretvaranju svih tipova u seljačke radne zadruge (SRZ) najvišeg tipa. Naime, s namjerom da se seljaka pridobije za kolektivnu proizvodnju predviđeno je osnivanje nižih i viših tipova seljačkih radnih zadruga,⁹³ koje su se međusobno razlikovale prema stupnju vlasništva zemlje koju seljak unosi: a) najniža

⁸⁹ Na kraju prikaza zaista dobrog teksta, interesantno je uočiti dva terminološka detalja. Ono što danas ekonomija naziva elastičnošću potražnje u Bakarića nalazimo kao snagu potražnje, a preferencije su kupca uvažavanje kod kupca.

⁹⁰ Vidi u popisu literature radove Moše Pijade i Mihajla Vučkovića.

⁹¹ O fazama zadrugarstva vidi u *Bičanić R.*, n. dj., 151.

⁹² Kardelj na V kongresu KPJ eksplicira stav da su danas doduše »važne niže forme, iako su SRZ krajnji cilj«, »da je to pravilo uče nas Lenjin i Staljin«.

⁹³ O tipovima vidi u *Bičanić R.*, n. dj., 152. i *Mirković M.*, n. dj., 48—67.

forma bilo je davanje zemlje zadruzi u zakup i pravo na dobivanje zakupnine; b) drugi tip je unošenje zemlje kao udjela i pravo na 6-postotnu kamatu na ime zadržanog vlasništva; c) zemlja je i u trećem tipu udio koji ostaje u vlasništvu seljaka ali bez prava na zakupninu ili kamatu; d) najviši tip implicira da zemlja koju seljak predaje zadruzi prestaje biti njegovom imovinom. SRZ ostavljale su seljacima, zadrugarima pravo na okućnicu veličine jednog hektara. Na njoj su imali pravo držati jednu kravu, jednu krmaču, pet ovaca, 10 košnica itd.⁹⁴ Uz SRZ postojala je još jedna forma zadrugarstva, čiji je osnovni socijalistički zadatak bio priprema svijesti⁹⁵ seljaka za stupanje u SRZ. Riječ je o poljoprivrednim zadrugama općeg tipa.⁹⁶

O zadrugarstvu i aktualnim problemima njegove organizacije pisalo se prilično intenzivno: neki autori u propagandističko-didaktičkom stilu⁹⁷ a drugi kao neposredno uključeni rukovodioci.⁹⁸ Osim toga, postojao je i znatan broj brošura o zadružnoj poljoprivredi čije je autorstvo bilo pokriveno društveno-političkim organizacijama i državnim institucijama.⁹⁹ Svim tim radovima zajednička je glorifikacija kolektivne proizvodnje, ali i još jedan »detalj«: svi odreda zalagali su se za dobrovoljni pristup seljaka u zadrugu.

Iz ondašnje literature nije moguće temeljito rekonstruirati zbivanja u stvarnosti i kako se ideja zadrugarstva ostvarivala. Naime, naći ćemo priličan broj rečenica koje ukazuju na otpore, čak i sugestije kako te otpore svladati (a čiji značaj možemo ocijeniti tek danas, kada znamo stvarni tok zbivanja), međutim, naravno, nigdje ne nalazimo na osvrst post festum o svim aspektima prisile. Tek 1952. na Trećem plenumu Glavnog zadružnog saveza FNRJ, njegov predsjednik Moma Marković otvoreno navodi probleme koji su već tada kompromitirali zadrugarstvo.¹⁰⁰ Kaže, da je postojalo golemo kolebanje među seljaštvom, ali da je to kolebanje suzbijeno administrativno i politički. Uzrok kolebanju vidi u pitanju zakupnine koja nije isplaćivana: »[...] zadrugar unosi svoju zemlju i svoj inventar, mi smo ga faktički ekspropirali *bez ikakve naknade*«. ¹⁰¹ Isplate kamata i zakupnine, iako deklarativno normiranih, nije bilo osim u socijalnim slučajevima (!), kaže Marković. Stimulacije za ulazak u zadrugu, osim u govorima rukovodilaca, nije bilo. Također je postojalo veliko sektašenje u pogledu okućnice i pretjerana kampanja protiv kulaka. Npr., dobro je vidjeti porezni sistem koji je bio više nego progresivan, bio je upravo šikanirajući prema bogatom seljaku, koji je jedini mogao potegnuti krupniju i veću proizvodnju. Godine 1947. domaćinstva s godišnjim dohotkom do 16.000 dinara plaćala su 493 dinara poreza, ona od 16.000 do 50.000 dinara 3000 dinara poreza, a domaćinstva s više od 50.000 dinara

⁹⁴ *Mirković M.*, n. dj., 70.

⁹⁵ Isto, 50.

⁹⁶ O njima više u *Jelušić K.*, Osnovna pitanja organizacije rada općih poljoprivrednih zadruga, Zagreb 1949.

⁹⁷ Vidi u popisu literature radove: *Blasin J.*, *Sailić D.*, *Jelušić K.*, *Regan D.*, *Komar S.*, *Ivanović M.*

⁹⁸ Vidi u popisu literature radove: *Todorović Mijalka* i *Josipa Broza*.

⁹⁹ Vidi u popisu literature: *Pravila seljačke radne zadruge...*; Prva savezna konferencija seljačkih zadrugara; Uputstvo za utvrđivanje viškova radne snage.

¹⁰⁰ Vidi: Aktualni problemi zemljoradničkog zadrugarstva, 64, Beograd 1952.

¹⁰¹ Isto, 15.

plaćala su 18.130 dinara.¹⁰² To bi bogati seljak, vjerojatno, još mogao podnijeti da se tim porezima nije pridružila i praksa u otkupu žitarica. Bakarić tako piše već 1949. godine¹⁰³ da su na terenu otkupni organi, gledajući na otkup očima »klasne politike«, zauzimali i oštrij kurs nego pozitivni zakoni i uredbе, tako da su bogatiji seljaci zaduživani iznad njihovih prihoda. Rezultat je takve politike, koju Bakarić žestoko kritizira, da žita nema, jer je skriveno. I zatim Bakarić čini čudan obrat: na osnovi takve situacije on, uz prestanak pretjerane diskriminacije prema kulaku, preporuča također represivnu politiku protiv onih koji skrivaju žito (a to su upravo diskriminirani bogatiji seljaci). Takve treba konfiscirati, jer to nije samo represivna mjera protiv spekulanta (!?) već i mjera koja državi omogućuje više zemlje za sigurnu proizvodnju žita.¹⁰⁴ Lako je pretpostaviti kako je na terenu shvaćena ta preporuka, kada ni nama danas nije jasno je li kulaka trebalo, prema Bakariću, diskriminirati ili zaštititi da bi proizveo više žita. To je onaj isti »teren« koji je ili iz klasne mržnje, ili iz klasne odanosti prema višim instancama, ili iz idealističke uvjerenosti provodio spomenuti otkup. To je onaj isti »teren« koji Moma Marković kritizira za političko uplitanje u organizaciju rada SRZ-a. Očito su mnoge pažljivo odmjerene poruke iz vrha dobivale jednostrano-klasnu deformaciju silazeći u život. Je li Bakarić, kad je već primijetio »glupu politiku« (kako sam kaže), mogao anticipirati način provedbe konfiskacije koju preporučuje? Može se pretpostaviti da jest, međutim, nužda da se žita ima zamaglila je ostale aspekte, jer »[...] ako mi te potrebe ne bismo podmirivali putem otkupa, onda bismo bili sasvim ovisni o današnjim proizvodnim mogućnostima seljaka i njihovog monopolnog položaja. Seljak bi u tome slučaju, prema zakonima tržišta, dizao cijene, a ne bi povećao proizvodnju i mi bismo ostali bez potrebnog žita.«¹⁰⁵ Prema tome, 1949. godina je, kako u diskusiji na Drugom plenumu CK KPJ kaže Kardelj, period kada treba kulaka likvidirati, srednjaka u zadruge, a sitnog seljaka zaposliti u industriji. Prema njegovom referatu na istom Plenumu, sazreli su uvjeti za brzi tempo socijalističke izgradnje na selu, jer smo u proizvodnji već stigli 1939. godinu, a ipak se borimo s prehrambenim teškoćama, iako mnogo manje izvozimo nego stara Jugoslavija. Prema tome, treba poljuljati monopol individualnog vlasništva u poljoprivrednoj proizvodnji, jer dosadašnja praksa putem otkupa nije dala rezultate. Ali je zato putem otkupa nova praksa dala rezultate. Naime, efikasno sredstvo da se seljaka natjera u zadruge bilo je nametanje neizdrživog otkupa. Tako je u 1949. godini, što zadrugama, a što konfiskacijama naglo povećan socijalistički sektor:¹⁰⁶

Godina	Državni	Zadružni	Privatni
1947.	1,2	0,9	97,9
1948.	3,6	2,9	93,8
1949.	5,7	14	80,3

¹⁰² Begović, V., Put socijalističkog preobražaja poljoprivrede pod rukovodstvom KPJ, 18, Zagreb 1948.

¹⁰³ Baharić V., Neki problemi otkupa (referat na III zasjedanju CK KPH), *Socijalistički front*, br. 5, str. 5, 1949.

¹⁰⁴ Isto, 7.

¹⁰⁵ Isto, 4.

¹⁰⁶ Bičanić R., n. dj., 116.

Da su na Plenumu i nakon njega zanemarena sva mnogobrojna citiranja Engelsa i Lenjina o prevođenju sitnoga seljačkog posjeda u zadružno vlasništvo »ali ne putem sile nego putem primjera i pružanja društvene pomoći u tome cilju«¹⁰⁷, lako je otčitati iz intencija sudionika. Ali da se ipak sasvim ne zaborave barem na papiru, u Rezoluciji s Plenuma napisano je »[...] ne smije se ni za trenutak gubiti iz vida, da stvaranje SRZ-a mora i dalje biti vršeno isključivo na osnovi dobrovoljnoj i svjesnoj riješenosti samog radnog seljaštva«. Kolika je bila ta dobrovoljnost, svjedoči činjenica da su kulaci, ili bogati seljaci, sami nudili zemlju u zadrugu da bi dobili status srednjaka.¹⁰⁸ Kardelj nekoliko pasusa svoga referata posvećuje tome kako spriječiti kulaka da uđe u zadrugu i tako se izvuče iz likvidacije (Sednice CK KPJ ..., str. 23, 24, 25). O metodi kolektivizacije najbolje svjedoče diskusije na Plenumu, i to Dušana Brkića, Blaža Jovanovića i Petra Stambolića. Sva trojica iznose moralno-idejno najosjetljiviji problem kolektivizacije. Ustanički krajevi zaostajali su u formiranju SRZ-a, koristeći se svojom političkom nešto povoljnijom pozicijom. A članovi Partije i prvoborci jednako se žestoko opiru ulasku u zadrugu. Stoga je preporučeno da se iz Partije isključe svi takvi članovi.

Nameće se pitanje kako to da Kardelj kao vojnik Partije na fronti agrara, i vjerojatno idejni začetnik akceleracije u kolektivizaciji, samo šest mjeseci ranije na V kongresu KPJ utvrdi da Partija ne teži likvidaciji kulaka, da »KPJ ne misli i nikada nije mislila silom nametnuti radnim seljacima i drugim sitnim proizvođačima nove socijalističke forme«. Takav obrat ne može se drukčije valorizirati nego sagledavanjem objektivne situacije koja je bila obilježena ovim momentima: 1. početak ekonomske blokade zemalja Informbiroa, 2. nedovoljne količine žita iz otkupa (nešto zbog monopola individualnog vlasništva ali još više zbog nespretnih i pogrešnih poteza u politici otkupa o kojima govori Bakarić), 3. opasnost od rata, 4. optužbe za desni revizionizam i neprovedenu nacionalizaciju, 5. predratno iskustvo SSSR-a o snažnom povećanju proizvodnje nakon provedene kolektivizacije, 6. neproduktivan monopol sitnog seljačkog posjeda, 7. ideološki zaključci o položaju seljaka kao generatora permanentnih kapitalističkih tendencija. Značenje tih momenata, po mojem mišljenju, ogleda se u redoslijedu kojim su poredani. Prema tome, razlozi opstanka nove države učinili su nužnom isforsiranu kolektivizaciju: trebalo je prehraniti stanovništvo u uvjetima prijetnji i optužbi za revizionizam, ekonomsko nazadovanje (a što je unutar ideologije značilo i reakcionarstvo). S obzirom na tip doktrine unutar kojega se kretala misao politike, socijalizacija proizvodnje bila je jedina znana i efikasna solucija. Vrijeme je bilo prekratko da se nađu druga rješenja, unatoč tome što su se ona u industriji polako počela pronalaziti uvođenjem prvih znakova industrijske demokracije već 1949. godine. Dok se sama isforsiranost kolektivizacije pokazuje nužnom u tadašnjim okolnostima, neke metode u njenoj provedbi niti su bile nužne, niti svrsishodne.¹⁰⁹ Rezultate i zainteresiranost za zadru-

¹⁰⁷ Engels citiran prema Mirkoviću, n. dj., 42. Lenjina citira Kardelj, Zemljoradničko zadrugarstvo..., 41.

¹⁰⁸ Kardelj E., O politici KPJ na selu (referat na II plenumu CK KPJ), u: Sednice CK KPJ ..., 17, 30 i 35.

¹⁰⁹ Zanimljivo je pitati se kako je sebi najviše partijsko rukovodstvo objašnjavalo otpore kolektivizaciji i nepostojanje interesa za ulazak u zadrugu? Kako je s tim u vezi ono sebi objasnilo svoje postupke prisile? Pogotovo, s aspekta mjerila narodne vlasti kao narodne, odnosno iz kuta interesa socijalne emancipacije radnih masa. Odgovori imaju dva pravca:

garstvo najbolje je iskazao Mijalko Todorović, tadašnji ministar poljoprivrede, u ekspozeu u povodu Prijedloga budžeta za 1950. godinu: opadanje proizvodnje dolazilo je do izražaja u smanjivanju stočnog fonda, klanja ženskoga stočnog podmlatka i stoke pri stupanju u zadrugu.

Treba spomenuti još neke teme koje dodiruje agrarna literatura toga vremena. Sinanović Stevan piše o razvoju poljoprivredno-mašinskih stanica, čiji je zadatak bio da kao državna poduzeća pružaju SRZ-u usluge u mehanizaciji.¹¹⁰ Normative proizvodnje u SRZ-u razradili su Milun Ivanović i Đuro Regan.¹¹¹ Prevedeni su, također, i najznačajniji sovjetski autori,¹¹² od kojih je posebno zanimljiva knjiga Organizacija kolhozne proizvodnje, više sovjetskih autora, prevedena 1948. godine, u kojoj se sasvim otvoreno iznose mnogobrojne malverzacije iz sovjetskih kolhoza: povećanje upravnog aparata, rasipanje radnih dana, prigrabljivanje društvene kolhozne zemlje, razvlačenje i pljačka kolhozne imovine od funkcionara, svest političkih faktora u kolhozima itd. Ta je otvorenost sasvim suprotna našoj predodžbi a i iskustvu sa sovjetskom literaturom.

C. Industrija i lokalna privreda

Kako konceptijsko-teorijski dio dovoljno pokriva industrijsku problematiku, ovdje ćemo se osvrnuti samo na neka manja izdanja i na njihove interesantne detalje, koji oslikavaju duh nepokolebljivog optimizma, toliko karakterističnog za to vrijeme.

Od Rikarda Štajnera, »Uloga naše lake industrije« iz 1950. godine, saznat ćemo da je planom predviđeno povećanje predratne proizvodnje lake industrije 4,5 puta i »tako ćemo se time izjednačiti sa razvijenošću industrije u nekim naprednim zemljama Evrope, premašiti standard Danske i Švedske«, a Marijan Cvetković navodi da su investicije u NR Hrvatskoj godišnje veće pet puta nego u staroj Jugoslaviji.¹¹³ Iz referata Dušana Brkića na Drugom kongresu KPH saznajemo da i Hrvatska obiluje prirodnim bogatstvima, te da će 1951. godine industrijska proizvodnja biti 452% veća nego 1939, naravno prema planu. Inače, najbrži tempo razvoja u NRH imale su građevinska, metalska i kemijska industrija.

1. objašnjenje se može naći u literaturi — kolektivizacija je zaštita siromašnog seljaštva, jer srednjak i kulak radaju kapitalističke tendencije eksploatiranja. Prema tome nedemokratski je način u funkciji demokratskog sadržaja kolektivizacije. Međutim, prava je poteškoća bila u tome što je agrarnom reformom većina seljaka imala srednji posjed; 2. zato je odgovor morao naći utopište u samoj ideologiji, po kojoj avangarda radnih masa zna prije samih masa što je njihov autentični interes. Ono što se u svijesti klase pokazuje kao interes zapravo je samo drugo-bitak, otuđeni interes pojedinaca od njihove potisnute društvene biti, odraz egocentrizma nastalog u klasnim društvima koja su per definitionem društva zasnovana na egocentrizmu. To deformirano shvaćanje o »klasi po sebi« i »klasi za sebe« u kontekstu političke pragmatike, to nepriznavanje volje individuuma kao politički jedino relevantne volje, kompromitiralo je u sferi političkog života etatiističke sisteme zasnovane na marksističkoj misli. Dogodilo se to i s tom kolektivizacijom.

¹¹⁰ Sinanović S., Pet godina rada državnih poljoprivrednomašinskih stanica u FNRJ, Beograd 1950.

¹¹¹ Vidi u popisu literature njihove radove.

¹¹² Vidi u popisu literature radove Košeljeva F., Lenjina, Slepova, i zbornik Organizacija kolhozne proizvodnje.

¹¹³ Cvetković M., Neki podaci o razvitku industrije u Hrvatskoj, 27, Zagreb 1949.

Farkaš Vladimir navodi zanimljiv podatak da je prije rata odnos proizvodnje Prvog odjeljka (sredstava za proizvodnju) i Drugog odjeljka bio 43 : 57, a da je sada obrnut 57 : 43.

Što se tiče lokalne privrede, tu problematiku značajno pokrivaju Kardelj i Kidrič.¹¹⁴ Kidrič definira što je lokalna privreda, naglašava njezin dopunski karakter. Prosječni normativi iz državnog plana ne mogu vrijediti za lokalnu privredu. Zalaže se za njezin što manji doprinos u akumulaciji, jer je od vitalnog značenja za opskrbu i standard stanovništva. Također misli da bi joj trebalo omogućiti slobodnije formiranje cijena. Isto vidi i Kardelj, ali on ističe ideološke momente: da je komunalna privreda u kapitalizmu oruđe eksploatacije, a u socijalizmu služi radnim masama. U socijalizmu komunalna politika, osim usko komunalnih pitanja, obuhvaća i lokalnu privredu. Kritizira šablonizirano rukovođenje, potcjenjivanje lokalne privrede i ultralijeve tendencije u organiziranju porodičnog života (kolektivna prehrana i gradnja stanova bez kuhinje). Zanimljive su još dvije Kardeljeve opaske: »osnovno u razvitku ljudskih naselja su produkcijski odnosi društva [...] i mi bismo pogriješili« ako bismo razvitak naselja gledali »izolirano usko u nekim stručno-komunalnim i urbanističkim granicama«.¹¹⁵ Na drugom mjestu:¹¹⁶ »umjetnička obrada kuća, estetsko pokućstvo, mramor i kamen više neće biti privilegij uskih grupa kapitalističkih vrhova nego će postepeno postati dostupni najširim narodnim masama«, štoviše bez njih neće se moći »ni zamisliti život naših radnih masa«. Posebno su zanimljivi pasusi o zadaći socijalizma da ukine suprotnost između grada i sela, pisani u vrijeme kada se gradsko stanovništvo zbog politike industrijalizacije povećavalo nezapa-
mćenom brzinom.

D. Planiranje, cijene, trgovina

O direktivnom karakteru plana, njegovom značaju osnovne zakonitosti, već je bilo riječi.

Još neke pojedinosti.

Prvi petogodišnji plan rađen je u metodološkom smislu po uzoru na sovjetske planove i bio je postavljen vrlo ambiciozno tako da je optuživan i slijeva i zdesna kao avanturistički i nerealan.

Organi za donošenje plana bili su savezne i republičke planske komisije po vertikalnoj liniji, planski organi i sektori ministarstava i poduzeća po horizontalnoj liniji.¹¹⁷ U izradi planova koristila se nomenklatura od 16.000 osnovnih grupa artikala. Svi su oni planirani prema normativima funkcioniranja svakog dijela procesa proizvodnje. Posebno su važne planske bilance koje se dobivaju polazeći od analize društvenog proizvoda. »Podjela nacionalnog dohotka na varijabilni kapital (v) iz Marxove analize i višak vrijednosti (m) određuje kolike će biti plaće radnika, a to je baza za izračunavanje kupovne

¹¹⁴ Kardelj E., Kidrič B., *Zadaci naše lokalne...*, 132.

¹¹⁵ Isto, 19.

¹¹⁶ Isto, 21.

¹¹⁷ Čalić D., *Planiranje...*, 13.

moći stanovništva.¹¹⁸ Osim te opće bilance postoje i bilanca transporta, investicija radne snage, kadrova itd. Na osnovi bilance prihoda i rashoda stanovništva dobivamo kupovnu moć stanovništva koja se usklađuje s robnim fondovima.

Robni promet planiranjem se razbio na tri dijela: 1. *Garantirana opskrba* — savezna vlada je propisala artikle koji ulaze u garantiranu opskrbu putem sistema karata. Treba reći da je na ponavljane kritike zašto se sistem karata zadržao duže nego u kapitalističkim zemljama nakon rata, Kidrič odgovarao¹¹⁹ da je taj sistem svojstven socijalizmu u prvom periodu, jer dolazi do golemog rasta potrošnje i potreba zbog naglog porasta gradskog industrijskog stanovništva, a proizvodnja još ne dostiže onu razinu na kojoj bi ponuda bila usklađena s potražnjom. Prema tome, za one najvažnije proizvode važio je režim garantirane opskrbe. 2. *Vežane cijene*¹²⁰ uvedene su s namjerom da seljak svoje viškove za ishranu grada prodaje po tzv. pravednim cijenama (da ne koristi svoj monopolni položaj). Zauzvrat je dobivao industrijske proizvode po jeftinijim cijenama. Logika je tih pravednih cijena po Kidričevom objašnjenju ekonomska i troškovna logika. Zar to ne implicira da je sva druga državna intervencija u cijene mimo ekonomske logike nepravedna intervencija, pa dakle i niz planski izazvanih dispariteta. Te implikacije Kidrič je bio svjestan poslije 1950. godine. 3. *Slobodne cijene* za proizvode nekih dijelova lokalne privrede i za viškove koji seljaku ostaju iznad obaveznog otkupa (on je predstavljao bazu plana prometa roba poljoprivrednih proizvoda). Treba reći da su te slobodne cijene ipak administrativno regulirane. Što se tiče uloge trgovine, ona je potpuno bila podređena funkciji pučke distribucije industrijskih proizvoda i distributivnim planovima.¹²¹ Ona je predstavljala kariku u jednosmjernoj komunikaciji planeri — potrošači. O nekom njezinom posrednom djelovanju od potrošača do planera nije bilo govora. To je jedan od uzroka što je distribucija robe i zadovoljenje potreba stanovništva u takvom sistemu jedan od najtežih problema, unatoč redovito uspješnim planskim pokazateljima proizvodnje robe široke potrošnje. Samo zbog trgovine, standard stanovništva rastao je isključivo u pokazateljima, rezolucijama i drugim papirima.

U planskoj privredi postoje tri vrste cijena:¹²² prvo, vrijednosne cijene (troškovi proizvodnje, transporta i trgovine puta prosječna društvena stopa akumulacije). Ta je cijena neophodna za plansku metodologiju. Drugo, planske cijene (troškovi puta planom određena stopa akumulacije). Treće, stvarna cijena (temelj joj je ponuda i potražnja). Odstupanje planske cijene od stvarne cijene govorilo je o kvaliteti plana.

Iz tih vrsta cijena vidimo da odstupanje cijena od vrijednosti postoji, ali da je ono planom predviđeno.

¹¹⁸ Isto, 28.

¹¹⁹ Vidi Kidričev referat na II plenumu CK KPJ.

¹²⁰ O vezanim cijenama vidi u *Kidrič B.*, O vezanim cijenama, 38, Sarajevo 1948, i Uputstvo o formiranju prodajnih cijena robe u trgovini po vezanim cijenama, *Službeni list FNRJ*, 16, Beograd 1950.

¹²¹ Kidrič na II plenumu CK KPJ kritizira tezu o potrebi distributivnih planova za sve vrste roba.

¹²² Vidi u *Ružić V.*, n. dj., 80.

E. Financijski sistem

Financijski sistem u socijalizmu ne odbacuje forme koje mu je ponudio kapitalizam, ali odbacuje sve njihove eksploatorske osobine. Tako novac nije više mjerilo vrijednosti ili sredstvo bogaćenja, već samo zadržava funkciju platežnog i prometnog procesa.¹²³ Kredit u socijalizmu ima drukčiju ulogu, jer se javlja samo za dopunska obrtna sredstva poduzeća.¹²⁴ Jer, vlastita obrtna sredstva poduzeću osigurava budžet koji istodobno u planskoj privredi predstavlja financijski plan. Međutim, kako planom nije moguće točno predvidjeti potrebna novčana sredstva, zbog nestalnosti i nepredvidivosti proizvodnje, javlja se dopunsko kreditiranje. Budžet, pak, u sebi objedinjava akumulaciju državne privrede, ali ne fiskalno opterećenje stanovništva.¹²⁵ O «neparazit-skom karakteru budžeta» i njegovom proizvodnom djelovanju već smo govorili. Banke, također, poprimaju novu ulogu, ulogu državnog računovodstva i evidencije proizvodnje; njihove su stavke refleksi realnih tokova, zato one mogu prve primijetiti i signalizirati nadležnim organima ako nešto nije u redu.¹²⁶

Interesantan je stav da je planiranje količine novca u opticaju moguće samo u socijalizmu, jer u kapitalizmu nisu poznate cijene i količine roba.¹²⁷

Važan je i kaseni plan koji predviđa izvore iz kojih gotovina pritječe u bančine blagajne, tj. s obzirom na to da se gotovina upotrebljava samo u direktnim odnosima sa stanovništvom, kaseni je plan dobar regulator za određivanje količine novčane mase u opticaju.

Nakon oslobođenja, prvi zadatak u uspostavi novoga jedinstvenog financijskog sistema bila je valutna reforma, odnosno određivanje vrijednosti dinara spram okupacijskih valuta. Prilikom zamjene novčanih jedinica, nova vlast provela je i vrlo efikasnu socijalno-političku mjeru oduzimanja ratne dobiti. Zatim, regulirane su sve predratne obveze i dugovi tako da su svedeni na desetinu.¹²⁸ O razvoju financijskog sistema od 1945. do 1950. i strukturi banaka u kojoj postoje samo dva velika državna kreditna poduzeća, Narodna banka i Državna investiciona banka, može se pročitati u Ružića i Hajduko-vića.

O plaćanju u našoj privredi i instrumentima tadašnjega platnog prometa piše Miloš Vučković.

Da se poveća akumulacija u zemlji, raspisana su i dva unutrašnja zajma: 1948. godine prvi narodni zajam, i drugi 1950. godine.¹²⁹

F. Radna snaga, plaće i organizacija rada

Jedna od karakterističnih osobina centralističko-administrativnog sistema svakako su fiksne plaće, određene državnim tarifnim pravilnicima, s vrlo malo autonomije poduzeća u stimuliranju rada. Radna snaga u industriji po kvali-

¹²³ O financijskom sistemu pišu Hajduković Jovan i Račić Đura.

¹²⁴ O kreditu u socijalizmu vidi u Plotnikova, Ružića i Hajdukovića.

¹²⁵ Kidrič B., Govor druga Borisa Kidriča, *Politika*, 25. I 1950, Beograd. Lovčević J., Porezi (poseban deo), Poreski sistem FNRJ, 113, Beograd 1950.

¹²⁶ O bankama pišu Vučković Miloš i Čuković Slavko.

¹²⁷ Ružić V., n. dj., 62.

¹²⁸ Pri tome se također imao na umu socijalni kriterij.

¹²⁹ Ružić V., n. dj., 201.

ficiranosti se razlikovala: inženjersko-tehničko osoblje, administrativno osoblje, radnici i učenici u privredi, pomoćno osoblje.¹³⁰ To je, uglavnom, bila i osnova za određivanje plaća. Npr., Uredba o nadnicama¹³¹ uspostavlja raspon satnice od najmanje 6,5 dinara do 19 dinara, a da se oslika inertnost cijelog sistema možda dovoljno kaže podatak da radnicima, koji su djelovali na racionalizaciju i produktivnost, uprava poduzeća može odrediti dodatne premije, ali samo pošto su dobili odobrenje od Ministarstva socijalne politike. Nije teško zamisliti kako se prema takvim slučajevima odnosila birokracija. Inače, mjesečne su se plaće kretale od 1800 dinara za pomoćno osoblje do 6000 dinara za izuzetne slučajeve. Također, vrlo je interesantna odredba te Uredbe po kojoj će se prekršaj kažnjavati po zakonu o suzbijanju privredne sabotaže.

Važniji moment u borbi za produktivnost rada u tvornicama bilo je normiranje rada, ali također i pokret za visoku produktivnost rada koji je inicijator proizvodnog takmičenja, a čiji su slavni udarnici Alija Sirotanović i Nikola Škobić premašivali proizvodne rezultate najboljih sovjetskih rekordera. O duhu koji je motivirao te ljude sočrealistički patetično piše Đuro Salaj: »radnici naše zemlje vole svoje fabrike, rudnike [...] jer je sve to njihovo [...]. Ljudi koji premašuju norme za nekoliko stotina procenata [...] takvi ljudi moraju osećati plamenu ljubav prema svojoj socijalističkoj domovini.«¹³²

Organizacijsku poteškoću naročito je predstavljalo dobavljanje nove radne snage za industriju. Zbog toga su osnivane komisije mjesnih narodnih odbora u poljoprivrednim rajonima sa zadatkom utvrđivanja viškova radne snage u svim domaćinstvima i SRZ-ima, a postojalo je i posebno uputstvo za utvrđivanje viškova radne snage. S tim u vezi bio je i problem izgradnje novih stanova za novopridošlu radnu snagu.

III. ZAKLJUČAK

Nakon rekonstrukcije ekonomskih koncepcija (i njihovih konkretizacija), prvo bi sa sintetskog stanovišta trebalo nešto reći o građi koja je pratila praksu etatističkoga privrednog sistema, o knjigama, tekstovima, brošurama, časopisima, dokumentima i izvorima itd. Drugo, na osnovi toga oslikava se stanje i ekonomske misli i ne samo ekonomske.

Podijelio sam svu literaturu u četiri skupine: 1. sovjetska literatura i njezin skolastički prihvata u zemlji. Stupanj originalnosti naše literature vidimo ako spomenemo da se prvih godina isključivo prevode sovjetski autori, da nismo naišli ni na jedan prijevod iz neke druge evropske zemlje, da naši autori ponavljaju opće zaključke sovjetskih, a kad se odnose prema jugoslavenskom iskustvu, nakon razine opisivanja, nastoje ga objasniti trpanjem u kanone socijalističke teorije sovjetske škole. I sovjetske i naše autore odlikuje nekoliko svojstava: pretjerana samouvjerenost u svemoć politike i plana, a odatle samouvjerenost u brz i linearni privredni napredak, optimizam da je uz brzo

¹³⁰ *Bičanić R.*, n. dj., 168.

¹³¹ Uredba o određivanju cijena, regulisanju nadnica i plaća radnika i namještenika i prinađležnosti službenika, 9, Zagreb 1945.

¹³² Borba za veću produktivnost rada, 5, Beograd 1949.

rastuću privredu moguće ostvariti i pravedne društvene odnose, teoretski konsenzus u razvoju misli koji počiva na Staljinovim paradigmatima (također i na Lenjinovim postavkama i to samo na onima koje Staljin nije htio zatomiti), citatologija kao osnovna metodologija argumentiranja, kritičnost prema subjektivnim skretanjima koja nikada nisu odraz sistemskog karaktera, revolucionarna i borbena terminologija; svijet je ponovo podijeljen na carstvo dobra i carstvo zla.

Taj tip literature dominira u prve tri poratne godine, a sadržajno, uglavnom, obuhvaća teme više razine uopćavanja. U njemu je mnogo veći udio sovjetskih nego domaćih autora, jer većina originalnijih djela pripada našim rukovodiocima a njihove radove svrstavam u grupu:

2. Izvorni i originalni doprinosi kreatora privrednog sistema. Kroz cijeli centralističko-administrativni period naši su rukovodioci objavljivali tekstove kojima su obrazlagali, opravdavali ili anticipirali svoje poteze u konstituiranju privrednog sistema. Ponekad su to bili baš tekstovi za objavljivanje u časopisima, najčešće u «Komunistu», a kad je riječ o kraćim člancima onda u «Borbi» ili «Politici». Ponekad su to referati s raznih skupova, a vrlo često objavljivani su i stenografski zabilježeni govori. Prvi period do Rezolucije Informbiroa karakterizira, na razini teoretskih dilema, većinom nedilemično stanje, stanoviti monolitizam potpuno u skladu s navedenim osobinama sovjetske literature. To vrijedi čak i kad je riječ o Kidričevim radovima. Neposredno nakon Rezolucije postoji stanovita inercija u temama i stilu, ali primjećuje se i zbuđenost (kao što se kasnije pokazalo — vrlo plodna zbuđenost), zbog optužbi Informbiroa. Našoj se Partiji zamjeralo da nije učinila ovo ili ono što su učinili oni. A to što su oni učinili bilo je lošije od nekih naših poteza, koje nam je diktirala specifičnost naše prakse. U toj polemici koja je s naše strane bila prvo defanzivna, kristaliziranjem vlastitih pozicija, naši rukovodioci uspjeli su doći u ofanzivni položaj poslije 1950. godine.

Kako je vrijeme prolazilo, tako su vodeći ljudi Partije od izrazito ideologiziranih tekstova pisali one koji su sve manje opterećeni ideologijom i okrenuti realnim problemima privrednog života.

Apsolutno prvenstvo, ako procjenjujemo kvalitetu tekstova s tog aspekta i iz kura dubokog razumijevanja zbivanja u privredi, pripada Borisu Kidriču. Najmanje opterećen shemama, citatima, misaonim formulama i drugim oznakama dogmatskog tipa literature, Kidrič u svakom od tekstova, čak i u onima čije je teze kasnije sam opovrgao, pokazuje kritički duh i intenciju ka prodiranju u dubine realnih proturječja, služeći se dobro proučenom dijalektičkom metodom. Posebno impresionira, nakon 1949. godine, njegovo okretanje od ponekad usiljene analize visoko apstraktnih proturječnosti robne privrede u jugoslavenskim uvjetima (proturječnosti vrijednosti i upotrebnosti robe, konkretnog i apstraktnog rada ...) ka analizi onih proturječnosti realnog privrednog mehanizma čija su trvenja već nakon 1949. godine počela kočiti razvoj proizvodnih snaga. Iz te analize Kidrič je iznalazio, u kontekstu svoga vremena, originalna rješenja. U tom svjetlu treba valorizirati i njegove ne česte izlete u manihejske procjene, jer treba imati na umu da je Kidrič ipak, prije svega, bio borac na fronti Partije. Drugi značajniji autor bio je Vladimir Bakarić. Iako tek s nekoliko radova u tom periodu, ono što je napisao ima osobine slične Kidričevim radovima. O problematici poljoprivrede pisao je uglavnom Kardelj, koji je pokušao teorijski obuhvatiti svu delikat-

nost agrarne problematike i partijska rješenja za nju. Kardeljevi tekstovi odišu u većoj mjeri (u usporedbi s drugim autorima) nepostojanošću stava. Oni su, vjerojatno, odraz snažne dileme unutar rukovodećih kadrova u pogledu strategije prema agraru. Posao je političke historije da ocijeni: koliko je sam Kardelj bio agens metoda isforsirane kolektivizacije, metoda prakse čiji odraz su tome adekvatni tekstovi, koji su nedoumice strategije skrivali znatnim brojem citata i sadržajnim priklonom ka tretiranju agrarne problematike na način i u sferi višeg nivoa uopćavanja?

Od pisaca koji, također, ulaze u tu skupinu ne možemo ne spomenuti Milentija Popovića i njegovu uspješnu argumentaciju o eksploatatorskom karakteru ekonomskih odnosa među socijalističkim zemljama. Još su neki rukovodioci dali doprinos angažmanu za teorijsko opravdanje aktualne političke strategije kao Mijalko Todorović i Moša Pijade.

3. Normativna literatura: zakoni, propisi, uredbе, uputstva, pravila itd. Velik broj takve literature rječitо govori o direktivnom karakteru sistema.

4. Ehoistička literatura. Njezin sadržaj blijedi je odraz misaonih postignuća kreatora sistema. Njezin teorijski doprinos ne postoji. Ta vrsta ima karakter ili didaktičke ili propagandističke literature. Njoj pripadaju brošure, članci u novinama, časopisima i udžbenici za nastavu na fakultetima. To su, uglavnom, radovi koji ponavljaju zaključke naših rukovodilaca i apologetski obrazlažu privredni sistem. Žalosnu sliku o stanju takve literature ocrtava činjenica da smo samo po osnovi jedne teme naišli na različita shvaćanja dvojice autora. Jasno se osjeti opreznost svih autora da postavljanjem pitanja ne poremete red misli koji oni nisu uspostavili niti su bili pozvani da sudjeluju u njegovoj uspostavi.

Oni autori koji su se kasnije afirmirali u ekonomskoj znanosti, u tom periodu nisu pisali znanstvene tekstove. Sve što su objavljivali odraz je samo njihove pedagoške ili političke funkcije. Ta potpuna podređenost politici ne govori o kvaliteti znanstvenog kadra, ona, naravno, govori o kvaliteti politike.

Odnos politike prema znanosti i položaj znanosti prema politici najbolje oslikava pasus o «partijnosti u znanosti». Veliko ime jugoslavenske ekonomije, Rudolf Bićanić, citira Kardelja o tome da ne postoji objektivnost u znanosti da je determiniranost ljudskog spoznavanja uvjetovana klasnim momentima i da je objektivna nauka laž.¹³³ Da iste simptome posjeduju i drugi autori uvjerava nas Dušan Čalić. Naime, on piše da, zahvaljujući marksizmu i lenjinizmu, znamo koje zadatke sebi smijemo postaviti da bismo ih mogli provesti. Na primjeru kolektivizacije pokazuje kako je Partija pravilno procijenila situaciju u oba momenta: razvijenija industrija i voljnost seljačkih masa.¹³⁴

Samouvjerenost u idejno-teorijskom pogledu prisutna je u svim djelima, a sve što je dolazilo sa Zapada bilo je buržoaski dekadentno. U vrijeme dok se u nas proizvodnja fine mehanizacije planirala u tonama, dok su kvantitativni pokazatelji imali svojstvo definitivnih argumenata, u to vrijeme građanska kvantitativna ekonomska znanost nekritički je odbacivana. Prema tome, sumirajući, možemo reći da nove i originalne ekonomske misli koja otklanja proturječnosti praktičnoga privrednog života, naprosto, u periodu od 1945.

¹³³ Bićanić, R., n. dj., 16.

¹³⁴ Čalić D., Planiranje..., 7.

do 1950. nije bilo, osim u glavama nekolicine rukovodilaca. Njihov rad, s aspekta organizacije društveno-ekonomskog sistema, ima veliko značenje. S aspekta razvoja socijalističke društvene misli, također. Međutim, njihovi radovi kao doprinos ekonomskoj znanosti imaju mnogo manju vrijednost.

Kao što smo vidjeli, stanje ekonomske misli određeno je faktorima izvan nje same, faktorima ideološke i političke predominacije. Iako je »stanje misli« oksimoronska sintagma, možemo reći da je ona zaista i bila u »stanju« umjesto u razvoju. Naročito se to odnosi na razdoblje do Drugog plenuma CK KPJ. Naime, mijena u stanovištima ticala se uglavnom praktičnih i konkretizacijskih problema. Deformacije sistema tretirane su kao posljedica subjektivnih, moralnih ili idejnih propusta. Misaoni i teoretski napori odnosili su se na operativnu stranu u privrednom ustrojstvu, tj. kako unutar parametara državno-planškog sistema smanjiti entropiju u privrednim međuzavisnostima.

Sasvim su drukčije promjene koje nastaju u 1949. godini i kasnije. Do tada latentna svijest postaje manifestna i afirmira spoznaju o objektivnim slabostima prethodnog privrednog mehanizma. Tek se tada može govoriti o pomaku u razvoju ekonomske doktrine ali, ako uopće govorimo o razvoju, on ima izrazito diskontinuitetno obilježje. Jer suštinski je omogućen tek političkim događajima oko Rezolucije Informbiroa, a naglašenije manifestiran sedam mjeseci kasnije na Drugom plenumu.

Sve što se događalo nakon Plenuma poprima kontinuirani tok daljnjeg udaljavanja od sovjetske ideologije, prvo oprezno, a zatim sve odlučnije i samosvjesnije. Obrana od kritika i optužbi polako se pretvorila u kritike i optužbe. Jasno je bilo što su promašeni koncepti, ali je zato predstojalo i osvještavanje novouspostavljene prakse, i traganje za adekvatnim rješenjima. Ekonomska misao dobila je drukčija obilježja, doduše ponovo se kretala unutar ideološke paradigme, koja je međutim ovaj put nosila atribute demokratičnosti i subjektiviteta radničke klase. Samo kretanje misli bilo je bliže razrješavanju stvarnih proturječja.

POPIS GRAĐE

I. AUTORI

- ALAVANTIĆ RADE*, Rudar socijalističke Jugoslavije, str. 111, Beograd 1950.
- AŠKOVIĆ MILORAD*, Predavanja iz predmeta Privredni sistem FNRJ, str. 92, Beograd 1949.
- ATLAS Z.*, Novac i razmjena u sovjetskom privrednom sistemu, str. 22, Zagreb 1948.
- BAKARIĆ VLADIMIR*, K pitanju privrednog režima i kalkulacije u SRZ, *Socijalistički front*, III, br. 5—6, Zagreb 1951.
- BAKARIĆ VLADIMIR*, Neki problemi otkupa, referat na III zasjedanju CK KPH, *Socijalistički front*, br. 5, 1949.
- BAKARIĆ VLADIMIR*, Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi, str. 132, Kultura, Beograd 1950.
- BALTIĆ ALEKSANDAR*, Sistem plata radnika i službenika, str. 102, Beograd 1952.
- BEGOVIĆ VLAJKO*, Put socijalističkog preobražaja poljoprivrede pod rukovodstvom KPJ, str. 23, Zagreb 1948.
- BIČANIĆ RUDOLF*, *Ekonomika FNRJ*, I, str. 200, Zagreb 1951.
- BLASIN JOSIP*, Zadrugarstvo u novoj Jugoslaviji, str. 64, Zagreb 1948.
- BORISKIN LEONID*, Više uglja, str. 55, Beograd 1948.
- BRKIĆ DUŠAN*, Izvještaj o izgradnji narodne vlasti i socijalističke privrede u NR Hrvatskoj, Drugi kongres KPH, str. 157—239, Zagreb 1949.
- BRNČIĆ HRVOJE*, Metodologija planiranja investicij in metodologije planiranja cen, str. 88, Ljubljana 1950.
- BRNČIĆ JOSIP*, Politička ekonomija socijalizma i zakon vrijednosti. *Ekonomski pregled*, I, br. 1, str. 9—25, Zagreb 1950.
- BROZ JOSIP TITO*, Govor delegaciji 230 seljačkih radnih zadruga NR Makedonije u Skopju 1949. *Narodno zadrugarstvo*, br. 8—9.
- BROZ JOSIP TITO*, Obrazloženje prijedloga zakona o Petogodišnjem planu, Zagreb 1947.
- CVETKOVIĆ MARIJAN*, Neki podaci o razvitku industrije u Hrvatskoj, str. 32, Zagreb 1949.
- ČALIĆ DUŠAN*, Planiranje privrede FNRJ, str. 130, Zagreb 1950.
- ČALIĆ DUŠAN*, Politička ekonomija, str. 36, Zagreb 1946.
- ČURKOVIĆ SLAVKO M.*, Bankovno poslovanje u FNRJ, str. 240, Beograd 1952.
- DAVIČO dr JAŠA*, O koncepcijama planske privrede. Povodom organizacionih mera u našoj privredi. *Narodna država*, IV, 9—10, str. 15—22, 1950.
- DIMINIĆ DUŠAN*, Problemi lokalne privrede, str. 51, Zagreb 1949.
- DIZDAR ZDENKO*, Prirodna bogatstva naše zemlje, str. 72, Beograd 1950.
- FARKAŠ VLADIMIR*, *Ekonomika industrije FNRJ*, str. 227, Zagreb 1951.
- FILIPOVIĆ MILENKO*, Naša industrija i Petogodišnji plan, str. 32, Beograd 1947.
- GATOVSKI L.*, Lenjin o ekonomskom preobražaju naše zemlje na bazi socijalizma, str. 25, Beograd—Zagreb 1947.
- GRANOVSKI I.*, Socijalistička i kapitalistička industrijalizacija, str. 39, Zagreb 1948.
- GURALJ STEVAN*, Planiranje proizvodnje preduzeća metalopreradivačke i elektroindustrije, str. 128, Novi Sad 1950.
- GUZINA VOJIN*, Međunarodni zajmovi i socijalistička izgradnja, *Komunist*, br. 6, str. 21—82, Beograd 1950.
- HAJDUKOVIĆ JOVAN*, Novčani i kreditni sistem FNRJ, str. 92, Novi Sad 1949.
- IVANOVIĆ MILUN*, Radna snaga na državnim poljoprivrednim dobrima, *Poljoprivreda*, br. 5, str. 20, 1949.
- JELUŠIĆ KUZMA*, Osnovna pitanja organizacije rada općih poljoprivrednih zadruga, str. 144, Zagreb 1949.
- JOVANOVIĆ ALEKSANDAR*, Industrijska politika, str. 189, Beograd 1947.

- JUGOSLOVENSKA INVESTICIONA BANKA*, Povodom petogodišnjice bančnog rada — 1945—1950, str. 62, Beograd 1950.
- KARDELJ EDVARD*, Zadaci naše politike na selu (referat na Drugom plenumu CK KPJ), str. 73, Beograd 1950.
- KARDELJ EDVARD*, Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi, str. 66, Zagreb 1948.
- KIDRIČ BORIS*, Borba za izvršenje petogodišnjeg plana, str. 116, Beograd—Zagreb 1948.
- KIDRIČ BORIS*, Generalne direkcije, njihova organizacija i njihovi zadaci, *Narodna država*, br. 3, str. 11—20, Beograd 1947.
- KIDRIČ BORIS*, Govor druga Borisa Kidriča, *Politika*, 25. I 1950, Beograd.
- KIDRIČ BORIS*, Karakter robnonovčanin odnosa u FNRJ, str. 28, Zagreb 1949.
- KIDRIČ BORIS*, O ekonomiji lokalnoga gospodarstva, str. 22, Ljubljana 1948.
- KIDRIČ BORIS*, O izgradnji socijalističke ekonomike FNRJ, str. 53, Beograd 1948.
- KIDRIČ BORIS*, O karakteru naše privrede. O nekim principijelnim pitanjima naše privrede, str. 36, Zagreb 1947.
- KIDRIČ BORIS*, O nacrtima novih ekonomskih zakona, str. 30, Zagreb 1951.
- KIDRIČ BORIS*, O tehničkim pitanjima naše privredne politike, str. 24, Zagreb 1949.
- KIDRIČ BORIS*, 1. O vezanim cijenama. 2. Nov način snabdijevanja — veliki napredak u podizanju blagostanja radnog naroda. 3. Što dobijaju seljaci novim načinom trgovine. 4. Ishrana narodnih masa kod nas i na zapadu, str. 38, Sarajevo 1948.
- KIDRIČ BORIS*, Privredni problemi FNRJ, str. 276, Beograd—Zagreb 1950.
- KIDRIČ BORIS*, Sabrana dela, knjiga III, str. 483 (članci i rasprave 1946—1948. god.), Beograd 1959—60.
- KIDRIČ BORIS*, Teze o ekonomici prelaznog perioda. *Komunist*, br. 6, IV, str. 1—20, 1950.
- KOLGANOV M. V.*, O socijalističkom bogatstvu, str. 39, Zagreb 1948.
- KOMAR SLAVKO*, Neka aktualna pitanja razvitka seljačkih radnih zadruga Osječke oblasti, str. 43, Zagreb 1951.
- KOŠELJEV F.*, Kolhozni sistem čvrst oslonac sovjetske države, str. 55, Beograd 1946.
- KOŠELJEV A.*, Socijalistička svojina, str. 72, Beograd 1948.
- KOVAČ PAVLE*, O razvitku organizacije upravljanja privredom u FNRJ, str. 140, Beograd 1951.
- KOZLOV G. A.*, Lenjin i Staljin — tvorci političke ekonomije socijalizma, str. 34, Zagreb 1948.
- KOZLOV G. A.*, Privredni račun u socijalističkom društvu, str. 104, Zagreb 1947.
- KUZNECOV B.*, Tehnički napredak u kapitalizmu i socijalizmu, str. 48, Beograd 1947.
- LANG RIKARD*, Državni monopol vanjske trgovine i trgovine između socijalističkih i kapitalističkih zemalja, *Ekonomski pregled*, I, br. 1, str. 25—49, Zagreb 1950.
- LENJIN VLADIMIR ILJIČ*, O socijalističkom radu, str. 27, Beograd 1945.
- LENJIN VLADIMIR ILJIČ*, O zadrugarstvu, str. 13, Beograd 1945.
- LEONTJEV A.*, Predmet i metod političke ekonomije, str. 95, Beograd—Zagreb 1946.
- LOVČEVIĆ RADOMIR*, Porezi (Posebni deo). Poreski sistem FNRJ, str. 247, Beograd 1950.
- MIRKOVIĆ MIJO*, Ekonomika agrara FNRJ, str. 138, Zagreb 1950.
- OSTROVITJANOV KONSTANTIN VASILEVIĆ*, Socijalističko planiranje i zakon vrijednosti, str. 33, Zagreb 1948.
- PAVLOVIĆ M.*, Neki problemi jugoslavenske posleratne ekonomske literature, *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 4, str. 403—423, Beograd 1967.
- PEROVIĆ D.*, Osnovi teorije troškova, str. 160, Beograd 1948.
- PERŠEN MIRKO*, Dosadašnji rezultati petogodišnjeg plana, str. 22, Zagreb 1947.
- PETRANOVIĆ B.*, O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije, *Istorija radničkog pokreta*, Zbornik radova II, str. 445—446, Beograd 1965.
- PETROVIĆ-ŠANE DUŠAN*, Udarnički pokret i Petogodišnji plan, str. 31, Beograd 1948.
- PIJADE MOŠA*, O seljačkim radnim zadrugama, str. 15, Beograd 1946.

- PLOTNIKOV K. N.*, Budžet sovjetske države, str. 127, Zagreb 1948.
- POPOVIĆKI NATAŠA*, Kroz naše fabrike, str. 92, Zagreb 1948.
- POPOVIĆ MILENTIJE*, O ekonomskim odnosima između socijalističkih država, str. 62, Beograd 1949.
- POTKONJAK ĐUKA*, O klasnoj borbi na selu, str. 100, Zagreb 1950.
- RAČIĆ ĐURA*, Nauka o novcu, str. 154, Zagreb 1950.
- RAPAJIĆ NIKICA*, Osvrt na petogodišnji razvoj seljačkih radnih zadruga u NRH. *Ekonomski pregled*, I, br. 2, str. 203—214, Zagreb 1950.
- REGAN ĐURO*, O pravilnom grupnom sistemu rada u seljačkim radnim zadrugama, *Narodno gospodarstvo*, br. 4, str. 56, 1949.
- REGAN ĐURO*, Radne norme i obračun zarade u seljačkim radnim zadrugama, str. 167, Zagreb 1950.
- ROZENBERG O.*, Istorija političke ekonomije, str. 397, Beograd 1949.
- RUŽIĆ VLADIMIR*, Novčani i kreditni sistem, str. 216, Zagreb 1951.
- SAILI DRAGUTIN*, Provođenje odluka II plenuma CK KPJ o zadacima Partije na selu, svezak 9, Zagreb 1949.
- SINANOVIĆ STEVAN*, Pet godina rada državnih poljoprivredno-mašinskih stanica u FNRJ, str. 70, Beograd 1950.
- SIROTKOVIĆ JAKOV*, O prelaznom periodu i o proširenoj reprodukciji u prelaznom periodu. *Ekonomski pregled*, I, br. 2, str. 137—157, 1950.
- SITNIN I BATIREV*, Financijski i kreditni sistem SSSR, Zagreb 1948.
- SLEPOV L.*, O pretvaranju poljoprivrednog rada u vrstu industrijskog rada, str. 39, Zagreb 1947.
- STALIN JOSIF VISARIONOVIĆ*, Govor na prvom svesaveznom savjetovanju stahano-
novaca 17. novembra 1935, str. 23, Beograd 1946.
- ŠTAJNER RIKARD*, 1. Uloga naše lake industrije u podizanju životnog standarda.
2. Giganti našeg petogodišnjeg plana, str. 40, Zagreb 1950.
- TODOROVIĆ MIJALKO*, O prelaznim oblicima zemljoradničkih zadruga, str. 19, Zagreb 1949.
- TODOROVIĆ MIJALKO*, O problemima zadrugarstva i odnosima na selu, str. 11, Zagreb 1951.
- TOMIĆ TEODOR*, Fond plata privrednog preduzeća i zarade radnika i službenika, str. 25, Beograd 1952.
- TOMIĆ TEODOR*, Zbirka propisa o platama u privredi, str. 208, Beograd 1952.
- TURKOVIĆ JOSIP*, Planiranje narodne privrede FNRJ, str. 205, Zagreb 1950.
- UVALIĆ RADIVOJ*, Planiranje narodne privrede. Planiranje narodne privrede u SSSR-u, I—II, str. 93—I, 100—II, Beograd 1948.
- VIGODSKI SOLOMON L'VOVIĆ*, Kružno kretanje kapitala i obrt kapitala, str. 181, Zagreb 1947.
- VUČKOVIĆ MIHAILO*, O zadrugarstvu u SSSR i o zadrugarstvu kod nas, str. 74, Beograd 1946.
- VUČKOVIĆ MILOŠ*, Kako se vrše plaćanja u našoj privredi, str. 43, Beograd 1951.
- VUČKOVIĆ MILOŠ*, Uloga i organizacija banaka i kredita u FNRJ, str. 80, Beograd 1953.
- VUJANOVIĆ NIKOLA*, Lenjin i seljaštvo, str. 36, Beograd 1948.

II. NEAUTORIZIRANA IZDANJA I ZBORNICI

- Aktualni problemi zemljoradničkog zadrugarstva, str. 64, Beograd 1952.
- Borba za veću produktivnost rada, str. 47, Beograd 1949.
- Delavski zaupniki, str. 40, Ljubljana 1946.
- Državni budžet NR Hrvatske za 1947, str. XIII, 71, Zagreb.
- Ekspozeci o budžetu FNRJ za 1951. godinu, str. 76, Beograd 1951.
- Elektrifikacija naše zemlje, str. 12, Zagreb 1950.

- Financijski priručnik, str. 307, Osijek 1946.
- Finansijski sistem Federalne Narodne Republike Jugoslavije, str. 156, Beograd 1949.
- Zadaci naše lokalne privrede i komunalnog gazdinstva (Kardelj E.)
- O ekonomici lokalne privrede (Kidrič B.), str. 132, Beograd 1948.
- ... Narodna banka FNRJ 1941—1945, str. XXVIII + 6, Beograd 1946.
- ... Neka osnovna pitanja poljoprivrednog zadrugarstva, str. 80, Zagreb 1948.
- ... Nove metode rada u građevinarstvu, str. 44, 48, I, II, Beograd 1948—1949.
- ... Oni su ponos naše domovine, str. 60, Beograd 1950.
- ... Opštedržavni budžet FNRJ za 1948, str. 101, Beograd 1948.
- ... O socijalističkom radu, str. 50, Zagreb 1946.
- ... O tržištu i cijenama, str. 12, Zagreb 1946.
- ... Organizacija kolhozne proizvodnje, str. 368, Beograd 1949.
- ... Organizacija rada u seljačkoj radnoj zadruzi, str. 151, Beograd 1949.
- ... Privreda grada Zagreba 46—47, str. 286, Zagreb 1946.
- ... Privredna hronika FNRJ. *Ekonomist*, III, 4, str. 94—98, 1950.
- ... Prva savezna konferencija seljačkih zadrugara, str. 47, Sarajevo 1949.
- ... Prvo savjetovanje boraca za visoku produktivnost rada NRH, str. 64, Zagreb 1950.
- ... Racionalizacije i novatorstva, str. 32, Zagreb 1949.
- ... Uloga i značaj dobrovoljnog rada u izgradnji socijalizma, str. 45, Beograd 1949.
- ... Zadruga čitanka, str. 250, Zagreb 1950.
- ... Ugledna pravila za seljačke radne zadruge, str. 19, Beograd 1949.
- ... Uputa za platni promet Narodne banke FNRJ, str. 32, Zagreb 1948.
- ... Upute za sprovedbu otkupa pšenice, raži i masnoće po specijalnim bonovima, str. 12, Zagreb 1950.
- ... Uputstvo o formiranju prodajnih cijena robe u trgovini po vezanim cijenama, *Službeni list FNRJ*, str. 16, Beograd 1950.
- ... Uputstvo o primanju i raspodjeli potrošačkih i tekstilnih karata, str. 14, Beograd 1950.
- ... Uputstvo za izbore radničkih povjerenika u svim privatnim, zadrugnim i državnim preduzećima, nadležstvima, ustanovama i organizacijama u kojima je zaposleno najmanje pet radnika, namještenika i službenika, str. 13, Sarajevo 1946.
- ... Uputstvo za izradu privrednih planova kod seljačkih radnih zadruga, str. 44, Beograd 1950.
- ... Uputstvo za otvaranje i korišćenje investicionih kredita kod Državne investicione banke FNRJ, str. 30, Beograd 1949.
- ... Uputstvo za planiranje opštedržavnog budžeta za 1949. godinu, str. 71, Beograd 1948.
- ... Uputstvo za sastav i podnošenje prijedloga kasenog plana za 1949. godinu, str. 15, Beograd 1948.
- ... Uputstvo za sastavljanje kalkulacije na državnim poljoprivrednim dobrima, str. 88 + 17, Beograd 1949.
- ... Uputstvo za utvrđivanje viškova radne snage, str. 16, Beograd 1949.
- ... Uredba o određivanju cijena, regulisanju nadnica i plaća radnika i namještenika i pri nadležnosti službenika, str. 20, Zagreb 1945.
- ... Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Narodni tužilac*, I/1945, br. 1, str. 10—13, Zagreb.
- ... Zbirka propisa o kamatnim stopama i provizijama, str. XI + 82, Beograd 1947.

III. DOKUMENTI KPJ I KPH

- ... II Kongres KPH, str. 284, Zagreb 1949.
- ... V Kongres KPJ, str. 904, Beograd 1949.
- ... Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948—1952, str. 763, Beograd 1985.
- ... Uputstvo CK KPJ partijskim organizacijama i rukovodstvima o daljim putevima socijalističkog preobražaja sela, str. 48, Osijek 1951.

IV. RAZNI PROPISI I AKTA

- ... Osnovni zakon o eksproprijaciji. Sa komentarom, str. VIII + 40, Beograd 1947.
- ... Petogodišnji plan razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947—1951, str. 95, Beograd 1947.
- ... Pravila seljačke radne zadruge, I tip, str. 20, Beograd 1949.
- ... Predlog zakona o opštedržavnom završnom računu za 1946. godinu, str. 40, Beograd 1946.
- ... Prijedlog državnog budžeta i Financijskog zakona NRH za 1947, str. 13, Zagreb.
- ... Priručnik za privrednike I—II, str. 319, Beograd 1945.
- ... Privremena nomenklatura zanimanja, str. 80, Beograd 1947.
- ... Privremena uputstva za izradu planova investicija za 1950. godinu, str. 68, Beograd 1949.
- ... Propisi o platama i radnim odnosima radnika u poljoprivredi, str. 96, Beograd 1950.
- ... Propisi o platama osoblja u trgovačkim preduzećima i prodavaonicama, str. 44, Beograd 1947.

SUMMARY

REVIEW OF THE ECONOMIC LITERATURE THROUGH THEORETICAL, CONCEPTUAL AND CONCRETIZATIONAL PROBLEMS OF THE ECONOMIC REALITY (THE PERIOD OF CENTRAL-ADMINISTRATIVE BUSINESS MANAGEMENT)

The basic frame of the present paper is the review and systematization of economic literature in the Federal People's Republic of Yugoslavia from 1945 to 1952. On this basis the author acquires double result: he reconstructs the economic reality of the period of central administrative management of the economy and evaluates the literature thus contributing to the history of the economic idea in Yugoslavia. The interdisciplinary approach (economy and history) made the author valorize the concepts and their concretizations from two bases: first, economic generalization — logical method, second, historical moment — getting accustomed to objective situation. Although the literature from that period is not best suited for analyzing the real courses, it is quite relevant for studying the economic concepts.

In the first part the author reinterpretes the basic politico-economic postulates of the Soviet school, relying on the numerous translations of the Soviet literature. Then he describes the application of the rigid model of the planned and statist economy, and how we tried, within that model, to eliminate the obstacles for the effective economic functioning and how all this reflected on the consciousness of the creators of the economic and political systems. Contradictory character of that consciousness most clearly manifested at the second plenum of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia in 1949, reflected, on one side, in the sudden breaking up with the rigid conceptions in industry, and on the other side in acceleration of collectivization in agriculture. How much the economy was burdened with political events is best shown in the literature dealing with the international economic relationships. The same is valid of the agriculture characterized by one unlucky concept. Many theoretical dilemmas in connection with the situation in agriculture are adequately reflected in the mentioned literature. The rest of the present paper deals with other segments of the economic life.

In the conclusion the author systematizes literature, valorizes the contributions of the most important authors and deals with the general situation in which ideological predomination blocked not only the economic practice but also the economic theory. The changes that occurred since 1949 were not the reflection of the previous continuous course in the development of theory (which would represent the starting point for a different practice), but the consequences of first of all political and then ideological turns. Therefore the development of economic idea in that period is a discontinued process determined by the parameters outside the theory itself.